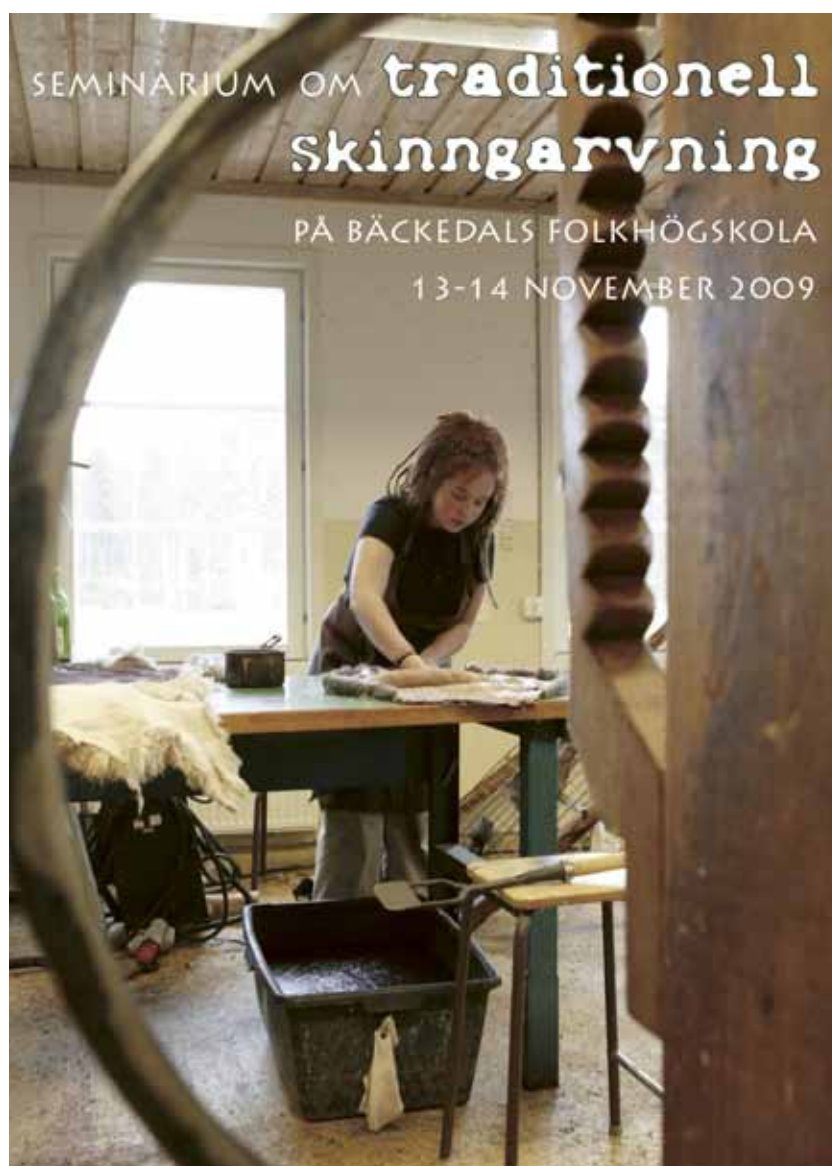


Seminarierapport

Traditionell skinngarvning



NAPTEK
traditionell kunskap
och biologisk mångfald

Bäckedals
FOLKHÖGSKOLA



Bör citeras:

Tunón, Håkan (red.) 2010. *Seminarierapport. Traditionell skinngarvning*. CBM:s skriftserie 35. Bäckedals folkhögskola, Sveg & Naptek, Centrum för biologisk mångfald, Uppsala.

CBM:s skriftserie nr 35. Seminarierapport: Traditionell skinngarvning.

Bäckedals folkhögskola & NAPTEK, Centrum för biologisk mångfald 2010

Redaktör: Håkan Tunón

Foto omslagsbilder: Stora bilden: Bäckedals folkhögskola. Små bilderna: Överst och mitterst: Maria Jirgl (strutsskinn respektive barkgarvad lake) och nederst Marie Byström (renskinnsväskor av Irene Dorra).

Layout: Håkan Tunón

Tryck: Elanders

ISBN-nr: 978-91-89232-45-7

ISSN-nr: 1403-6568

Reflektioner om pälsar och skinn utifrån miljö och biologisk mångfald

Under det senaste seklet, och särskilt under de senaste decennierna, har vi i västvärlden blivit praktiskt taget helt urbaniserade. Vi har samtidigt haft en god samhällsutveckling, vilket innebär att vi idag kan leva ett gott liv i överflöd. Vår lycka och våra möjligheter delas emellertid inte av alla här i världen utan merparten av jordens befolkning lever under betydligt hårdare villkor. Utvecklingen i västvärlden har också lett till en ökad distans till naturen och en minskad förståelse för de villkor och begränsningar som naturen ställer upp. Vi lever idag som om naturresurserna var oändliga och många begrundar sällan konsekvenserna av vår miljöpåverkan. Vi måste dock erkänna att vårt ekologiska fotavtryck är alldeles för stort.

På den positiva sidan måste vi väl ändå sätta att vår samhällsutveckling möjligen också har lett till en ökad etisk medvetenhet om våra skyldigheter gentemot övriga organismer på jordklotet! Det är dock inte alltid som detta är påvisbart i samhället.

Vanvård av djur skapar idag med rätta upprörda känslor hos de flesta av oss. Nyhetsinslag som skildrar vanskötta grisar, slagna kor, lidande minkar på pälsfarmer och liknande är vardagsmat och manar till eftertänksamhet och skapar onda tankar om de människor som orsakar ett sådant lidande. Många är de som blir vegetarianer eller liknande efter sådan publicitet. Samtidigt ska man ha i åtanke att de flesta djurskötande bönder är synnerligen måna om sina djur och eftersträvar bästa möjliga skötsel av dem. Småskalig, human djurhållning med bete på naturbetesmarker som skapar natur- och kulturvärden är något som tilltalar de flesta av oss. Men *til syvende og sidst* är det ändå ekonomin som styr böndernas möjligheter och vi som konsumenter som skapar förutsättningen för en human djurhållning och köttproduktion. Är det alltid det lägsta priset som avgör våra inköp så får vi också i slutändan just den livsmedelsproduktion som är kopplad till detta. Industriell djuruppfödning leder också ofta till att djuren betraktas och behandlas som maskiner och en maskin behöver man väl inte ha dåligt samvete om man slår? Det är vi konsumenter som har valet.



Päls är ett utmärkt material till kläder för kalla klimat. Det har människan varit medveten om i tusentals år. Foto: Håkan Tunón.



I södra och mellersta Sverige är pälsförsäljningen inte något man står med på allmän plats. I norra Sverige är situationen delvis annorlunda. Här ett av många pälsstånd på Jokkmokksmarknad 2008. Här samsas färdiga produkter med skinn och pälsar av mård, räv, säl och många andra djurarter. Detta är en månghundraårig handel. Foto: Håkan Tunón.

Denna etikdiskussion rör naturligtvis även våra kläder! Många misstyper till att andra klär sig i päls (paradoxalt nog så förefaller det vara färre som protesterar mot skinn och läder). Massmedialt har exempelvis missförhållandena på pälsfarmer uppmärksammats. Frågan är dock om pälsdjursuppfödning kan få fortgå (även om uppfödarna mot förmodan skulle kunna erbjuda etiskt acceptabla förhållanden för sina djur). Men borde inte pälsar från vilda djur som inte är hotade och som inte har utsatts för något onödigt lidande kunna vara acceptabla? Att undvika lidande och att nyttja naturresurserna på ett ekologiskt hållbart sätt borde vara det centrala. Ur miljösynpunkt är för övrigt viltkött ofta det mest acceptabla. Vore det då inte klokt att samtidigt ta tillvara tillgängliga resurser i form av päls och skinn? Är det kanske rent av oetiskt att inte göra det? Det skjuts exempelvis årligen strax under hundratusen älgar i Sverige varje år. Det skulle kunna resultera i en rätt stor mängd skinn som biprodukt!

Att nyttja resurser från naturen ger den också ett påtagligt ekonomiskt värde, vilket är nog så viktigt i vår vinstfixerade värld. Under vintern genomfördes den första licensjakten på varg på många år i Sverige och syftet var bland annat att skapa acceptans för en svensk vargstam. Det är möjligt att detta syfte uppnåddes och möjligen kan de tillvaratagna vargpälsarna även ha bidragit till att lyfta vargens värde vid sidan av naturvärdet. Den svenske 1800-tals poeten Carl Johan Love Almqvist skaldade apropå sin avsky gentemot vargen:

*Vid ett, likväl, jag dem med Bravo hälsar
det är, när jag dem ser i form av vargskinnspälsar
om vintertid*



Hunden är människans bästa vän och till för femtio år sedan så var det inte ovanligt i Sverige och övriga Norden att den omvandlades till en värmande hundskinnspäls. En god kamrat kunde vid livets slut komma till nytta som ett eller flera par handskar. Är ett sådant handlande oetiskt eller respektlöst? Eller handlar det om ett sunt naturresursanvändande? Foto: Håkan Tunón.

Man behöver inte tycka illa om vargen för att se att det finns ett värde i vargens päls. Det är inte heller ett tecken på att man förr saknade respekt för hunden som efter fullgjort värv ofta fick leva vidare i form av hundskinnsvantar. Även den svenska skyddsjakten på säl kan leda till andra värden än huvudsyftet, att skydda fiskeredskap. Ska vi i en tätbefolkad värld lyckas uppnå långsiktig hållbarhet i naturresursanvändningen så behöver vi utnyttja resurserna på ett annat sätt.

Man ska inte heller förglömma de andra miljöproblem som vi förorsakar. Mycket av de päls-, skinn- och lädervaror vi använder är garvade på ett miljömässigt oacceptabelt sätt. Man använder miljöfarliga genvägar för att garva skinnen, vilket leder till att garverierna ofta är miljöbovar och att förbrukade läderartiklar kanske egentligen borde destrueras.

Vi ska samtidigt noggsamt komma ihåg att alternativ, såsom syntetmaterial och bomull, inte heller alltid är miljömässigt oskyldiga. Att i ljuset av detta förorda traditionella garvningsmetoder som inte inbegriper miljögifter för att bevara skinn och päls känns som en självklarhet! Det är en framtidsfråga!

Håkan Tunón
Programchef för Naptek
Centrum för biologisk mångfald



Innehåll

Reflektioner om pälsar och skinn utifrån miljö och biologisk mångfald – <i>Håkan Tunón</i>	3
Föreläsningar	7
Ett annat sätt att leva... – <i>Marie Byström</i>	8
Hur det hela började – <i>Ellinor Sydberg</i>	10
Skinngarvning är ett hantverk med livet som insats – <i>Aja Pettersson</i>	12
Statens vilt och fridlysta djur – <i>Aja Pettersson</i>	18
Fiskskinnsгарvning på norra halvklotet – <i>Isse Israelsson</i>	19
Analyser af mosefundne skind fra jernalderen – <i>Anne Lisbeth Schmidt</i>	26
Att lära av förhistorien – <i>Lotta Rahme</i>	30
Rysslädrets hemlighet – ett skepp kommer lastat – <i>Maria Jirgl</i>	38
Hur man garvar i köket – <i>Anna Westman</i>	42
Råräckning och rökgarvning – <i>Sofie Kleppe</i>	46
Garvning med mongoler och massajer – <i>Lena Lisdotter Börjesson</i>	50
Kunskapsstationer	57
Kan man livnära sig på garvning – <i>Helena Gjærnum & Linda Maasing</i>	58
Irene Dorra om samiskt skinnhantverk i Härjedalen – <i>Susanne Swedjemark</i>	60
Sälskinnsгарvning – <i>Ann Salomonson & Annika Sandström</i>	63
Skoläder i alla väder – <i>Susanne Swedjemark</i>	68
Traditionell samisk garvning av ren- och viltskinn – <i>Greta Huuva & Anders Håkansson</i>	71
Seminar on traditional hide tanning – <i>Linda Hurcombe & Janine Österman</i>	74
Bilaga 1 Inbjudan till seminariet	79
Bilaga 2 Program för seminariet	82
Bilaga 3 Deltagarlista	84
Information om Bäckedals folkhögskola	86
Napteek – traditionell kunskap och biologisk mångfald	87



Föreläsningar

Påse av fettgarvat renskinn, rävpäls och piggvår (tillverkad av Isse Israelsson)

Ett annat sätt att leva...

MARIE BYSTRÖM, NAPTEK, CENTRUM FÖR BIOLOGISK MÅNGFALD, UPPSALA

Klimatmötet i Köpenhamn gav inte det resultat många hade hoppats på. Världens regeringar lyckades inte komma överens om en plan för att hejda uppvärmningen av jordens medeltemperatur vid 2 grader. Nationella utfästelser och internationella förhandlingar fortsätter, men det går trögt. Ändå har det gått sexton år sedan klimatkonventionen (FN:s ramkonvention om klimatförändringar) trädde i kraft år 1994.

Koldioxidhalten i jordens atmosfär bara fortsätter att stiga allteftersom vi i rasande takt bränner den fossila energi som lagrats under hundratals miljoner år. Dagens koldioxidhalt i atmosfären, just nu cirka 389 ppm, är högre än den varit på åtminstone 400 000 år. Fossilbränsleanvändningen minskar inte. Bioenergi kanske är svaret? säger någon. Faktum är att storskalig produktion av biobränslen visat sig ge *ännu större* växthuspåverkan än fossila bränslen per bränsleenhet¹, och den skulle konkurrera om mark som är viktig för jordbruksproduktion, skogsproduktion och bevarande av biologisk mångfald.

Vi är faktiskt rejält illa ute. Kommer vi människor att kunna avvärja en klimatkatastrof och ekologisk katastrof på jorden? För några år sedan trodde jag det, eftersom jag arbetat i så många år på olika sätt för hållbara samhällen; jag intalade mig själv att det *måste* gå. Nu är jag mer tveksam. Den ekologiska katastrofen är ju redan här – ekologer i Millennium Ecosystem Assessment beräknade för några år sedan att utrotningen av växter och djur går mellan 100 och 1000 gånger snabbare än vad som vore fallet utan människans omvandling av jorden. Alla de arter som utrotas är borta för alltid. Den amerikanska klimatforskaren James Hansen, chef för NASA:s Goddard Institute for Space Studies, skriver i sin nya bok *Storms of My Grandchildren* (2009):

The startling conclusion is that continued exploitation of all fossil fuels on Earth threatens not only the other millions of species on the planet but also

¹ Det beror bland annat på produktionen och användningen av kvävegödsel vid biobränsleproduktion. Det ger upphov till kväveoxid, en gas som har nästan 300 gånger större växthuseffekt än CO₂. Etanol från majs beräknas ge 0,9-1,5 gånger större växthuseffekt än bensin, och rapsolja (källan till mer än 80% av världens biodiesel) ger 1-1,7 gånger större växthuseffekt än diesel.

the survival of humanity itself— and the timetable is shorter than we thought.

[Min översättning: *Den skakande slutsatsen är att fortsatt exploatering av alla fossilbränslen på jorden hotar inte bara de andra miljontals arterna på vår planet utan också mänsklighetens egen överlevnad – och tidtabellen är kortare än vi trodde.*]

Ett jordklot är inte nog...

Isarna i Arktis, på Grönland och i världens bergsglaciärer smälter i allt snabbare takt. Metan läcker från Sibiriens tundra i allt snabbare takt. Människan omvandlar naturliga ekosystem till jordbruksmark, virkesåkrar, vägar och bebyggelse i allt snabbare takt. Människors livsstil kräver allt mer av jordens resurser. Svenskens ekologiska fotavtryck är större än sex hektar per person, och om alla levde som vi skulle världens befolkning kräva mellan tre och fyra jordklot. Man har beräknat att vi människor idag använder jordens naturresurser i betydligt snabbare takt än de förnyas; vi har alltså börjat förbruka kapitalet. Och det trots att större delen av världens befolkning förbrukar väldigt lite resurser. Man räknar med att 16 procent av världens befolkning förbrukar mer än 80 procent av resurserna, och de rikaste 2 procent äger mer än hälften av jordens samlade privatägda kapital.

Den politiska viljan till förändring tycks inte finnas på allvar, och inte heller tycks viljan finnas på allvar hos enskilda människor att ändra sitt sätt att leva. Inte ens jag själv, som har försökt i mer än trettio år, har lyckats få ner mina ekologiska fotavtryck till den gräns jag har satt för mig själv (motsvarande 2 hektar per år). Men jag närmar mig sakta men säkert.

Tillväxt är upphov till problem

Vad ska vi göra då? Lägga oss ner och dö? Nej, det tänker i alla fall inte jag göra. Det finns trots allt positiva tecken. Allt fler vägar öppnet kritisera världens tillväxtbaserade ekonomiska system. Storbritanniens Sustainable Development Commission pekar i rapporten *Prosperity Without Growth* (2009) ut en riktning mot en hållbar samhällsekonomi som inte är tillväxtbaserad. Årets



rapport från World Watch Institute, *State of the World 2010*, pekar ut **konsumismen** som det stora problemet vi måste ta itu med. Vi måste *radikalt* förändra våra sätt att leva, annars går det helt enkelt käpprätt åt helvete med jordens liv och med oss människor.

Genomsnittssamerikanen förbrukar enligt en studie motsvarande 88 kg naturresurser per person, PER DAG. Före industrialiseringen var detta givetvis inte möjligt. Idag kan man växa upp utan att ens förstå att ALLT vi äter, klär oss i och använder ytterst kommer från naturen. Man åker till stormarknaden och där finns det man behöver. Maten, kläderna, möblerna, elektronikprylarna och så vidare kommer förstås någonstans ifrån, de tillverkas i fabriker, men där bortom blir våra begrepp om deras ursprung allt dimmigare. Förresten tar väl företagen sitt miljöansvar? Eller?

För bara några generationer var allting HELT anorlunda. Min farmors farfar och farmors farmor odlade själva allt de behövde. Min farmors far beskrev sitt barndomshem:

Havrebröd och potatis, salt strömming, mjölkmat och kött av något på hösten slaktat småkreatur var födan. Lin odlades ju på någon teg, ull fick man av fåren. Min mor spann och vävde tyg till kläder åt oss. Malungskallar gjorde skinnkläder för vintern. De kontanter, som voro behövliga, intjänades genom forning, skjutsning, genom att sälja något ur den lilla ladugården och längre fram, när jorden kom i ordning, hö.

På den tiden hade man kunskapen att klara sig nästan helt och hållet på egen hand. Inte vill vi ha den tidens umbäranden tillbaka. Men vi får inte heller blunda för vad vi har förlorat i kunskap, rådighet och färdigheter, eller i tillfredsställelsen i den dagliga överlevnaden. I dag spelar det ingen roll vad vi gör – vi överlever ändå,

och det är kanske inte så konstigt att många unga känner sig ganska vilsna och till och med överflödiga.

Vi behöver nya värderingar

I *State of the World 2010* talar man om behovet av pionjärer som visar vägen bort från konsumismen och bidrar till att skapa en ny kultur med andra värderingar än de som dominerar idag. Traditionell skinngarvning är i högsta grad en sådan pionjärverksamhet, tycker jag. Att ta vara på skinnen från ett djur och bereda det till läder eller skinn, som man sedan använder och kanske syr ett plagg av, var för mycket länge sedan det enda sättet att klä sig och värma sig. Nu är det en verksamhet som en utomstående storögt måste beundra för den kunskap och den uthållighet som krävs för att komma till ett vackert och ändamålsenligt slutresultat som inte tär på jordens liv.

De flesta ungdomar idag har aldrig upplevt det sinnliga i garvning och beredning av skinn, de har inte känt ödmjukheten i att ta vara på skinnen från ett djur som varit levande eller tillfredsställelsen i att enbart med naturens hjälp skapa något fritt från gifter och som kan användas mycket länge.

Att garva skinn, att skapa föremål i trä från skogen, att spinna, väva, sticka och sy är för mig viktiga delar i en ny kultur som vi tillsammans kan skapa, där värdegrunden är en annan än den som dominerar idag, och där vi ser nödvändigheten av att hålla oss inom de gränser som naturen och jorden faktiskt sätter.

Antropologen Margaret Mead sa en gång:

Tvivla aldrig på att en liten grupp eftertänksamma, hängivna medborgare kan förändra världen. Det är i själva verket det enda som någonsin gjort det!

Hur det hela började

ELLINOR SYDBERG, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

Nu är det äntligen dags för dessa två dagar då vi får mötas och dela kunskap och erfarenhet med varandra. Vi ser verkligen fram emot det. Det är härligt att se så många människor intresserade av skinngarvning samlade på samma gång.

Jag vill inleda presentationen från Bäckedal med en tillbakablick – hur vår skinngarvningsresa började.

Året var 1982. Tomas Johansson, arkeolog och pionjär inom experimentell arkeologi hade dragit igång den första kursen i forntida teknik här på Bäckedal som fick namnet Människa-Natur-Teknik, MNT.

Tomas var också vår handledare i alla hantverksämnen det första året.

Vi är tre deltagare från första kursen här på seminariet. Lotta Rahme, Lena Lisdotter-Börjesson och jag.

Skinngarvning som en viktig del av äldre vardagsliv fanns naturligtvis med på programmet redan första året. Jag tror inte att någon av oss tidigare hade haft kontakt med skinnberedning och –garvning. Tomas inspirerade oss och gav oss de första nycklarna.

Jag minns att vi stod nere i garaget till villan, som då var vår hantverkslokal, med en hög av färska, blodiga renskinn. Skraporna av flinta hade vi redan tillverkat.

Det var de enda redskap vi hade tillgång till. I övrigt gällde ”man tager vad man haver”. Arbetssättet med renskinnen var hämtat från den samiska traditionen. Resultatet blev ”typ” barkbehandlade renfällar att sy något värmande av.

Vi fick även detta första år kontakt med den indianska sämskskinngarvningen där både fett- och rökgarvning ingår. Bosse Persson, träslöjdare och även han deltagare på den första kursen, hade varit på en längre resa i Kanada, där han hade fått vara med om det.

Den tredje metoden vi fick bekanta oss med var vitgarvning med alun och mjöl använd på fårskin, en metod hämtad från bondetraditionen.

Att jobba med olika typer av garvningsätt på olika skinn hämtade från olika kulturer inom framförallt det cirkumpolära området, både från urbefolkningar och nybyggare gav oss riktningen för den fortsatta utvecklingen av verksamheten.

Kursen var inriktad på förindustriell teknik vilket även gav oss ett tidsintervall på flera tusen år.

Att försöka rekonstruera tekniker som blivit glömda någonstans i en forntid bäddade också för ett experimenterade arbetssätt.





© Bengt Weilert, Jamtli

Startskottet hade gått. Vi hade fått våra första nycklar och lusten att lära oss mer.

Lotta Rahme och jag fortsatte som handledare på kursen Människa-Natur-Teknik andra året. Vi drog också igång den första kortkursen.

Vi hade båda blivit passionerat förtjusta i skinngarvning.

En intensiv tid följde för att bygga upp grundläggande kunskaper och erfarenheter. Genom litteraturen,

folkminnesuppteckningar och kontakter med människor med kunskap och erfarenhet fick vi nya nycklar. Vi gjorde studieresor i Norden men även till Kanada, Grönland, Ryssland, Sibirien.

Men framförallt handlade det om hårt arbete för att vinna praktisk kunskap och erfarenhet. Här är kursverksamheten och det gemensamma arbetet med deltagarna en viktig del.

Den ledande frågan var och är: "Hur gör man"?

Skinngarvning är ett hantverk med livet som insats

AJA PETTERSSON, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

För att man ska kunna garva en hud måste djuret dö. Huden är vårt största organ, utan den kan vi inte leva. När jag får skinnet i mina händer funderar jag över vad som är möjligt, skrapar och bekantar mig med skinnet. Jag funderar över olika tillvägagångssätt, vilken kvalitet jag önskar och min egen tillgängliga tid, hur jag ska kunna förvalta skinnet på bästa sätt för mina behov och behag.

Hur och med vad man garvar beror på klimat, tillgång på skinn och garvämnar. Människor kring polcirkeln har varit tvungna att göra annorlunda än människor kring ekvatorn. Behov och förutsättningar är delvis olika.

Man kan utgå ifrån att frågorna: vem har tillvaratagit skinnet? och när? och under vilka omständigheter, har skinnet tillvaratagits?

En bonde och en jägare har inte samma råmaterial. En nomad och en bofast har olika förutsättningar för att utföra garvningen. Den bofaste kan arbeta med ett långsiktigare arbetssätt än en nomad som måste jobba snabbare och under enklare omständigheter.

Människan har på olika vis funnit lösningar för att tillvarata hudar, fällor och skinn, för att skydda och pryda sin hårlösa kropp och göra det möjligt att bosätta sig på landytor runt hela planeten i många olika sorters biotoper.

I forntiden hade inte livet i polarområdet, subarktiskt eller vid inlandsisens kant varit möjligt om vi inte tillvaratagit skinn från djur. (Naturligtvis har de textila materialen också en enorm betydelse, men det är ett helt annat och mycket stort teknikområde.)

Förutsättningar

Skinngarvning och pälsberedning i forna tider svarar mot behoven av klädnad, bostäder, båtar samt att bära och förvara.

Klimatet spelar också roll för hur skinnen tas till vara. Ett fuktigt och regnigt klimat kräver andra metoder än ett kallt och torrt klimat.

En bävers metamorfos från kadaver till uppspant bäverskinn. Foto: Martin Hallén (översta bilden) och Aja Pettersson (nedre).





Från vänster till höger: S-skrapa inspirerad av ett fynd från Transtrand, Ulo inspirerad av arktisk kvinnokniv, skifferkniv (kopia av fynd från 3000 f.Kr), benkniv (ett lyckat experiment) och en älgbensskrapa efter indiansk modell. Foto: Aja Pettersson.

Biotopen utgör ram för vilka djur och garvännen som används, vilka skinn som är lämpliga att ta tillvara. Det handlar både om djurart och exemplar och vilken tid på året som skinnen tas tillvara. Skinnens kvalitet skiftar under året. Vilken årstid är skinnen som bäst för ändamålet?

Bosättningsmönster, om man är bofast eller nomad och tillgången på vatten spelar också in. I min biotop har jag tillgång till bark i skog, ett kylskåp med raps- och olivolja och hönsägg. Skinnen kommer från våra får och bytsdjur från familjens jägare. Jag är bofast och har tillgång till vatten, jag garvar i köket eller trädgården.

Skinngarvningen har alltså utförts på många olika vis för många olika behov. Ett exempel: enligt nordamerikanska indianerna sägs att djurets hjärna räcker för att garva dess hud. De stämmer säkert för de djur de nyttjar, men det stämmer inte globalt: en strutshjärna är för liten för en struthud. Å andra sidan finns inga strutsar bland indianer.

Arkeologiska funderingar

Det finns inte så mycket att ta fasta på. Det mesta har återvunnits av naturen. I det perspektivet är ismannen, Ötzi, ett intressant fynd då att han legat nedfrusen och

inte påverkats så mycket av tidens tand. Mossfynd ger oss också en inblick i skinnets betydelse i forna dagar. Mer om det skriver Ann-Lisbeth Schmidt.

Kvar finns också fynd av skrapor gjorda i sten, ben och horn, som kan användas till många saker, däribland skinn. Detta fördjupas i Lotta Rahmes artikel. Fynd av skelettdelar kan säga en del om vilka skinn som har nyttjats.

Historiskt har garvning och beredning av skinn utförts som ett professionellt hantverk där man specialiserat sig på en garvningsmetod.

Yrkestitlar som bark/logarvare, sämskare, fällmakare och buntmakare är några exempel på professioner. En duglig gesäll utbildade sig genom att göra resor till Europa för att arbeta sig till kunskap på garverier. Äldre dokumentation om hantverket är inte så lätt att tyda; fackuttryck vars ord och betydelse kan ha fallit i glömska försvårar förståelsen.

Som exempel har jag ännu ej funnit de ”rosor” som ska synas i snittytan på en garvad nöthud. Jag vet heller inte varför det i ett ryskt recept står att ”huvudvärken ska slängas ut genom fönstret”. Yrkeshemligheter redovisas inte. Lukter, känslan och den erfarnes bedömning saknas i allmänhet i text.



Experiment över hur skinn klarar sig nedgrävda i myrar. Det högra skinn är nygarvat medan det vänstra skinn har legat i en myr i sex månader. Foto: Aja Pettersson.

Husbehovsgarvning och beredning har utförts för att det varit nödvändigt. Det självklara husbehovsarbetet finns inte alltid dokumenterat, det har förts vidare muntligt eller som kunskap i handling så länge behov funnits och sedan fallit i glömska.

Kan vi berika arkeologisk forskning genom våra försök?

Genom att prova olika skrapor på olika sorter skinn och hudar kanske vi kan få en bättre inblick i deras egenskaper och duglighet. Att arbeta med skinn och färdigställa produkter av dem kan ge insikt i skinnets slitstyrka och duglighet i olika väderlekar. Vi kan försöka omsätta teorier till praktik.

Nu håller jag på med ett experiment där jag grävt ner bitar av råräckt fårfall i myren för att se vad som händer. Ruttnar de? Avhåras de? Färgas de av myrens vatten eller rent av garvas av myrens syror? Jag har på seminariet tagit med det första försöket som legat nedgrävt i 6 månader. Kan vi göra moderna mossfynd för att förstå det gamla?

Att framställa tunna syremmar som vi kan se att de sytt med på Huldremosse capen (se Ann-Lisbeth Schmidts artikel) har varit svårt. Vi närmar oss långsamt allt tunnare syremmar genom att prova att behandla olika delar av skinn. Bällingar och halsskinn som rundflått är just nu det mest intressanta materialet som vi försöker med.

Hur gör man?

Skinngarvning är ett sinneas hantverk. Man använder känseln, smaken, lukten, ögon och öron; man får se och lyssna till skinn. Garvningen, liksom många andra hantverk, innebär att kunna tala med materialet, veta vad man själv vill och förstå materialets gränser.

Varje skinn kommer från en specifik art och från en speciell individ, En mager ung älgkalv ger inte samma kvalitet på skinn som en välnärd något äldre älg. En gammal tacka ger en annan kvalitet än lammet och inte alls ett skinn som liknar getens, ändå är benrester från dessa djur svåra att skilja åt.

Hur väljer man det rätta skinn för ändamålet?

Vid ett tillfälle bjöd Tomas Johansson hit evenker som till vardags levde med sina renar vid floden Jenisej i Sibirien. Jag skulle med en evenkisk kvinnas hjälp leta fram det bästa renskinnet för att råräcka enligt en metod som de använder. Hon tittade noga på skolans sexton torkade renskinn och skakade på huvudet.

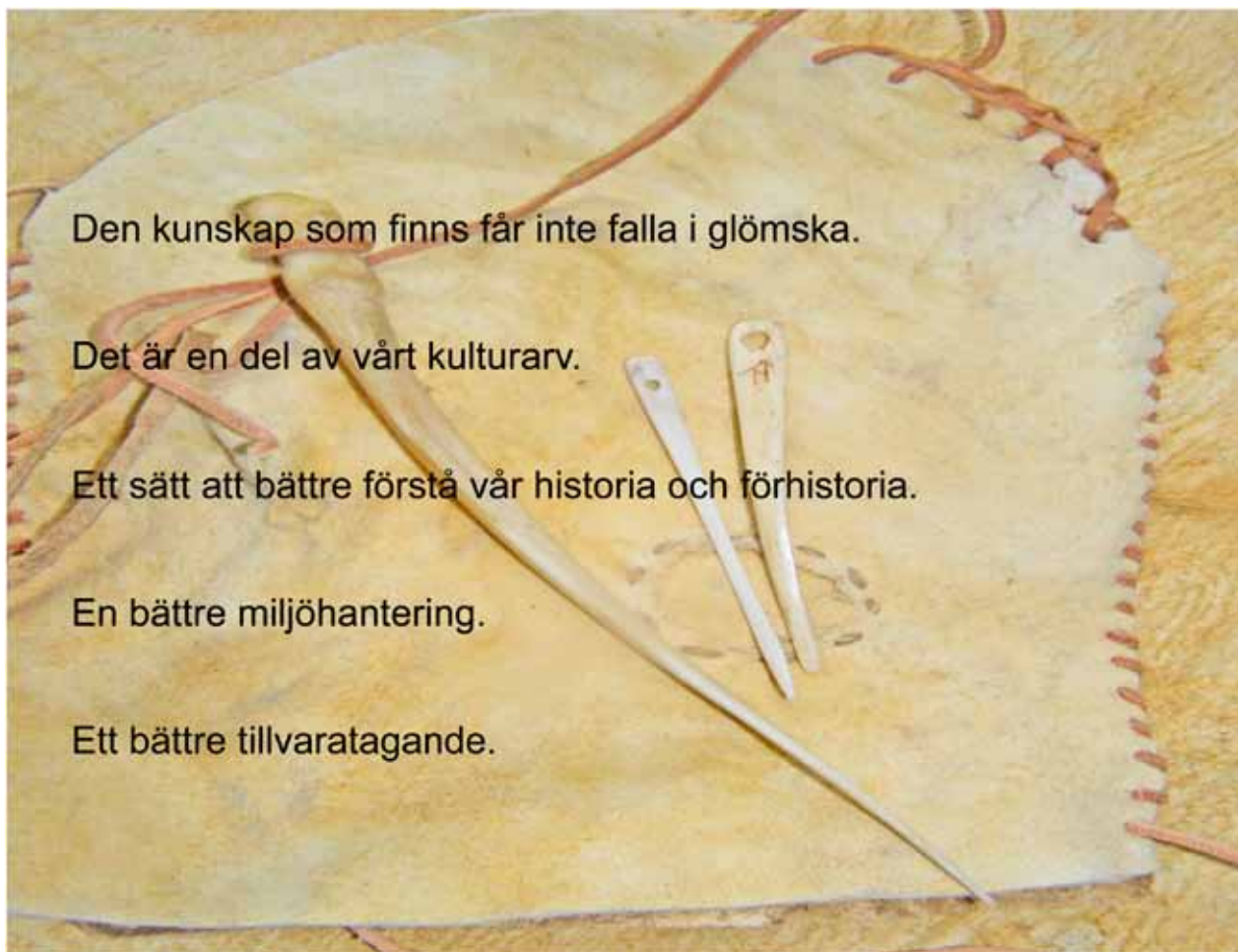
— Det här är vad vi har, sa jag via tolken, finns det inte ett enda som duger?

Åter tittade hon igenom traven, på köttssidan och hårsidan. Svetlana valde ut fyra stycken som hon noga granskade en gång till. Så sa hon till tolken:

— Det här får duga!

Jag undrade vad hon sett och vad som skiljde skinnen åt, i mina ögon såg de väldigt lika ut. Tolken eller Svetlana förstod inte frågan, för jag fick inget svar. Kanske finns det inga ryska ord för vad hon med sitt evenkiska språk skulle tala om, eller så kunde inte tolken översätta från ryska till engelska. Kanske hade hon aldrig satt ord på den självklara kunskapen som hon vuxit upp med och fått med modersmjölken. Det jag såg var att hon valde skinn som var gulare på köttssidan. Om det var rätt iakttagelse vet jag inte.

Jag visade henne renskinnskläder som våra deltagare gjort i projekt på skolan där vi sökt mönster och tillvägagångssätt bland arktiska folk och historiskt material. Mönster, sömnad, och garvning godkändes men det var fel skinn, pälsen var för tjock och långhårig. Skinnen



Den kunskap som finns får inte falla i glömska.

Det är en del av vårt kulturarv.

Ett sätt att bättre förstå vår historia och förhistoria.

En bättre miljöhantering.

Ett bättre tillvaratagande.

Några anledningar till varför Bäckedals folkhögskola ger kurser i traditionell skinngarvning. Foto: Aja Pettersson.

var från oktoberslakten istället för slaktade i månads-skiftet augusti–september. Det är då evenkerna slaktar för vinterkläder.

Svetlana skrattade gott när jag var mannekäng i kläderna och lät mig förstå att av så välpäljade vinterskinn skulle man sy sovsäckar och inte kläder.

Praktiken är sanningens kriterium!

Garvningsmetod påverkar i hög grad resultatet

Kajsa Vargs berömda uttryck ”Man tager om man så hafva och kan” har troligtvis varit förutsättningen för även hur garvning utförts på olika platser. Vad finns att tillgå och vad fungerar för behoven?

- Fettgarvning kan göras med många olika fetter och oljekvaliteter, som också behövs till föda och bränsle i lampor.
- För rökgarvning bör man ha tillgång till murknat trä
- Skog och träd krävs för barkgarvning, och vanligtvis baljor.
- Råräckning är ett bearbetat skinn utan tillsatser, där mekanisk bearbetning och solens UV-strålar utgör garvningen.

Valet av garvningsmetod bör lämpligen ge ett skinn som motsvarar behovet

Vilka redskap behövs? Kan man garva ett skinn utan redskap? Ett snyggt flått skinn som dragits och bultats av förenklar skrapning och garvning. Redskap av lämpligt slag underlättar skrapning av det färska, torkade eller saltade skinn. Det vanligaste sättet att mjukgöra skinn genom tiderna har troligen varit att använda händer, tänder och fötter. Redskapen sitter då fast på garvaren. Det finns dock en mängd redskap för att underlätta mjukgörningen.

Varför ska man jobba med traditionell skinnkunskap?

Kromgarvade skinn är bara bra ur en tidseffektiv synvinkel. Industriell skinngarvning med kromsalter erbjuder en stor tidsvinst vid framställning, och skinnen blir billigare! Men det kostar för människor och natur. Kromsalt är inte miljövänligt och kan framkalla allergier för människan.

Moderna svenska garverier har höga miljökrav på både tillverkning och avfall, men många kromgarverier

finns i utvecklingsländer som Pakistan, Bangladesh och Indien där miljökraven är låga och arbetskraften billig. Dessa garverier importerar Sverige skinn från.

Det nötta, förbrukade skinn av kromgarvade produkter är ett avfallsproblem. Det trevårda krom som man garvar med i Sverige, är bättre för miljön och vår hälsa. Men det omvandlas till det farligare sexvårda kromet vid förbränning av avfall (se mer om miljöpåverkan i Susanne Swedjemarks artikel i denna rapport).

Ur miljösynpunkt och slitstyrka är de traditionellt garvade skinnen att föredra. Alla tillbehör och skinn kan komposteras och cirkulera naturligt.

Handgarvade skinn får helt andra och många fler kvalitéer eftersom de olika garvningsmetoderna skiljer sig åt.

Eftersom varje skinn behandlas efter sina möjligheter, kan man tillvara fler delar av skinnen än när de behandlas kollektivt på industrier. Hantverkaren skrapar försiktigt runt skothål och flåskador och tillvaratar delar som annars skulle gå till spillo.

För mig är målen med kurser i traditionell skinngarvning tydliga:

- att den kunskap som finns kvar inte får falla i glömska.
- att det är en del av vårt kulturarv,
- att det är ett sätt att bättre förstå vår förhistoria och historia
- att det är en bättre miljöhantering.

Med våra kurser i skinngarvning vill vi lära ut ett miljö-

mässigt tillvaratagande med ett resultat av mycket hög kvalité som när det är slitet och förbrukat kan läggas på komposten, liksom de råvaror som används vid traditionell garvningen.

Med våra kurser i skinngarvning vill vi ge en inblick i det omfattande hantverk som beredning och garvning av skinn är och har varit under hela vår förhistoria och historia. Deltagarna ska prova på olika skinn och olika metoder för att få förståelse för skinnets alla möjligheter. Att hinna prova allt är omöjligt, men vi vill ge en inblick i grunderna och ge en känsla för skinn som man kan gå vidare med. Kurser ska ge deltagarna kunskap att själva prova olika lösningar göra experimentera.

En del deltagare intresserar sig mer åt det historiska hållet där skrivet material finns kvar, andra deltagare vill fördjupa sig mer i forntida metoder där skrapor och fetter av olika slag prövas.

På kurserna vill vi ge deltagarna möjligheter att på bästa sätt nå sina mål. Händerna, näsan, öron och ögon – alla sinnen är viktiga i det slitsamma arbetet med att få till bra skinn.

Under flera år har vi provat och trevat oss fram i olika garvningsförsök. Tusentals skinn har vi garvat, över 1500 lammskinn, ca 200 älgskinn, 600 laxskinn, kohudar, rävar, renar, hjortar, bävvar, strutsar, mårdar med mera, men endast en björn, för att nämna lite om volymen och variationen av skinn som tillvaratagits på skolan.

Tillsammans med deltagarna har våra kurser utvecklat en nyfikenhet på metoder, redskap och tekniker som

Mjukgörning av skinn med hjälp av en sten under devisen "tillsammans kan vi".



hela tiden ger nya erfarenheter och gör att vi erövrar ny kunskap som driver våra kurser framåt.

Ett exempel: En deltagare med kemi- och biologikunskaper ville prova avokado eftersom den frukten innehöll liknande fetter som hjärnans. Det fungerar utmärkt och så la vi ännu en möjlig (om än för våra breddgrader modern metod) till receptsamlingen.

Vi barkgarvar skinn med rårand för att få skinnen formfastare till kängskornas bottendel. Susanne Swedjemark har en kunskapsstation om det.

Att tillvara ta och se möjligheter

Vi har också gjort försök och experiment med förlimmat skinn, vilket egentligen inte alls är någon garvning utan snarare ett kokt skinn som formas runt en form. Men det är ett sätt att se skinnets möjligheter.

Limkokning har vi provat på. Rester från slakt i form av ben och horn har gjorts till knappar och nålhus.

Vi har deltagare som kommer från andra länder med andra skinntraditioner än våra egna. Det get spännande möten där förutsättningar i garvningsmetoder och skinn diskuteras.

Genom kontakt med ryska deltagare har vi till exempel försökt förstå mytomspunna ryssläder-recept. Detta beskriver Maria Jirgl mer ingående (sidorna 36–39).

Amerikanska deltagare har fördjupat vårt kunnande om indianernas fettgarvningsmetoder.

Ett nordiskt samarbete omkring fälltäcket variationer och utbredning vore intressant att fördjupa sig i, ett samarbete som kanske kan ta sin börja här på vårt seminarium?

Ny forskning om de danska mossfynden ser vi fram emot att ta del av.

Som lärare kommer jag aldrig att kunna besitta all den kunskap som garvning och beredning av skinn kräver eller har krävt för människor i en förgången tid, men jag kan ge deltagare en grund att stå på och uppmuntra dem till att gå vidare, utveckla metoder som dom gillar och finna nya/gamla vägar att experimentera med.

Många av våra deltagare har utvecklat och fört det traditionella hantverket till nya nivåer.

Förhoppning med seminariet

Seminariet känns i denna stund som en drivbänk för många idéer kring den traditionella skinngarvningen. Min förhoppning är att vi alla ska inspireras och byta erfarenheter med varandra under de här två dagarna. Det finns mycket som är gjort och mycket som är o gjort, men en strävan finns att gå vidare.

Låt tillfället bli en tummelplats för oss som har näsa för skinn eller skinn på näsan!

Statens vilt och fridlysta djur

AJA PETTERSSON, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

Sent i november låg ett dött djur i billyktans sken på Svägen. Vi lyfte in det i bilen i tron att det var vår katt. Väl hemma såg vi att det faktiskt var en utter, en utterhona med små spenar på magen. Det var första gången vi såg en utter, men sorgligt nog var den död.

Dagen därpå fraktades uttern till polisen, som sig bör med fridlysta djur. Många djurarter är fridlysta, det vill säga de får inte jagas och dödas. Dessa kallas idag *statens vilt*, men gick tidigare under benämningen *kronans vilt*. Hittar man ett dött fridlyst djur ska det lämnas till polisen som skickar det vidare till Naturhistoriska riksmuseet där det analyseras. På en del av våra fridlysta djurarter förekommer emellertid skydds jakt och viss licensjakt, till exempel på lodjur och björn. Det innebär en viss avskjutning. Jägaren ska då anmäla till polisen att ett fridlyst djur har fällt och polisen kan då ansöka om att skytten ska få behålla bytet om han så önskar. Skinnen ska då alltid medföljas av godkända papper och efter beredning vara försett med ett chip med ID-nummer.

När uttern väl var omhändertagen saknade jag den och önskade få bereda pälsen för att lära mig utterskinn. Tänk om den bara hamnade i ett skåp på naturhistoriska museet! Jag ringde riksmuseet och förklarade att jag jobbade som garvningslärare på en folkhögskola och att jag gärna ville ta hand om skinnen. De förklarade vänligt att fridlysta djur endast i undantagsfall tillföll jägaren som ägnat sig åt skydds jakt. Bäckedals folkhög-

skola anhöll då om att få skinnen som undervisningsmaterial för att kunna visa våra deltagare på skinnkurser hur man korrekt hanterar ett dött fridlyst djur.

Naturhistoriska museet godkände vår plan och jag reste ner till dem för att få kroppen. Med godkända papper från Naturhistoriska riksmuseet kom utterskinnen till skolan och bereddes till en fin päls. Därefter tog jag uttern till polisen för att få den chipmärkt och ytterligare dokument på att den tillhörde skolan. På djuret eller skinnen fästes ett chip med ett ID-nummer som visar att det gått lagligt till (se bild nedan).

Som skinngarvare kommer du kanske att bli tillfrågad om du vill garva ett fridlyst djur, fråga då ägaren om du kan få se de papper som berättigar till att inneha ett fridlyst skinn. Beredning och garvning av illegala skinn betraktas i lagen som häleri.

Det är gott att veta att skolor och institutioner kan få ta del av kunskap om vår hotade fauna och att uppstoppade djur eller pälsar kommer fler till del än om skolans utter hamnat hemma i min privata garderob.

Utterskinnen var naturligtvis med på seminariet. Var gång vi såg oss tvungna att påminna våra föreläsare om tidsschemat gjorde sig uttern synlig.

Vår förhoppning i framtiden är att uttern som art ska återhämta sig och ta en självklar plats i vår natur. Förhoppningen är att jag nästa gång ska få se en livslevande utter.

Foton: Marie Byström



Fiskskinnsгарvning på norra halvklotet

– Experiment med traditionella metoder

ISSE ISRAELSSON, ÅJTTE, SVENSKT FJÄLL- OCH SAMEMUSEUM, JOKKMOKK

Mellan 1979–89 arbetade jag på Malmö Museer och var med och startade fornbyn Forn tid i Nutid i Höör. 1986 och 1987 var jag elev på Bäckedals folkhögskola. Mitt projektarbete där var fiskskinnsгарvning. Ämnet väckte först stor misstänksamhet; inte kunde det finnas nog med material för en uppsats om något så obetydligt och perifert ... Men fiskskinnsгарvning har gått från att vara bortglömt till att bli en omtyckt och accepterad syssla och jag fortsätter att fascineras av materialets kvaliteter och möjligheter.

Knarrar ej vid kyla

Fiskskinn har varit ett viktigt råmaterial genom tiderna. Man behöver inte gå långt för att finna bruket av fiskskinn, det räcker att gå runt hörnet – rent tidsmässigt. I flera museer och på hembygdsgrändar finns spåren av den betydelse fiskskinns haft; som remmar och band, i slagan och på spinnrocken, till västar, säckar och påsar. Nordiska Museet sände under första hälften av 1900-talet ut frågelistor om allehanda ämnen rörande folkkulturen. År 1931 handlade frågorna om fiskskinn, svaren blev många, mångskiftande och kom från hela landet.

Fiskskinn har använts för att laga trasigt glas, för att klara kaffe eller som råmaterial vid limtillverkning. Men det är användningen till remmar, i dräkt eller till påsar som intresserar mig mer. Sådana uppgifter finns det gott om. Mjölsäckar av ålskinn, penningpungar av fiskskinn, en väst i skinn av lake. Slagans båda delar sattes samman med ålskinn, som är det starkaste skinn som finns. Och till skidbindsle är fiskskinn oöverträffat, för det knarrar inte i kyla. Det kan låta obegripligt och onödigt idag, men var förr ytterst viktigt vid smygjakt, när man måste röra sig helt tyst.

Mönster av små rutor

I Knut Leems *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* (1767) finns en bild av dräkter vid norska kusten, där en mössa är tillverkad av fiskskinn. Den är alldeles lik andra mössor av ulltyg, pälskantad och spetsig av fyra–fem triangulära skinnbitar. Han kommenterade:

En fattig Lap haver jag seet med hue af bereedt Laxe-Skind, samme var naesten hviid, og saae ud, som den



Illustration ur Knut Leems bok *Beskrivelse over Finmarkens Lapper* från 1767. Nummer 3 är en samisk huva gjord av fiskskinn.

var vaevet i Mönster af smaa Ruder, efterdi de Skindet aftagne Skiael havde under Beredningen efterladt sig samme saadan Skikelse.

Ytterligare en tidig beskrivning av användning av fiskskinn finns från norskt område. År 1432 drev besättning från ett förlit italienskt skepp iland på en liten ö på Røst i Lofoten. I tre och en halv månad bodde de hos fiskare i ett litet samhälle och vid återkomsten till Italien skrev de ner sina upplevelser. Husen de bodde i var runda och av trä. Enda fönstret satt i taket och det täcktes om vintern av skinn från stora fiskar, behandlade så att mycket ljus släpptes igenom.

De fiskar som fångades uppges vara *stockfisk* (oftast torsk eller gråsej) och *kveite* (hälleflundra). Upp mot ca 70 kg vägde de hälleflundror som landades under italienarnas vistelse på ön, kanske var det dessa stora skinn som användes såsom fönsterglas.



Olika dräkter av fiskskinn från Alaska och Sibirien.

Vid de stora älvarna och floderna

Flera jägar- och fiskarfolk längs de stora floderna i Sibirien och Alaska har använt fiskskinn till kläder och skor, till väskor och påsar. Det tycks ha varit vanligt att sommarkläderna tillverkades av fiskskinn. I första hand användes skinnen från lake och lax. Det har inte varit ett material som tagits till av brist på annat, istället har man värderat fiskskinnens egenskaper högt. Skinnen är både starkt och smidigt, och dessutom vattenavstötande. Det finns uppteckningar om att ostjakerna tillverkade regnkläder av lakeskinn – och att dessa hade den fördelen att de vid behov kunde kokas till soppa.

Å andra sidan har fiskskinnen rejält skilt sig från de klädesplagg som kom med den framträngande moderna tiden. Säkert är det detta som ligger bakom, när grannfolk under 1800-talet beskrev att ”Ostjakernas fiskskinnskläder stinker av fisktran”, det är ett sätt att nedvärdera det gamla och omoderna och visa att man minsann hänger med i civilisationens utveckling. Sedan må fiskskinnen vara överlägsna de moderna tygerna och materialen, det modernas värde ligger oftast inte i det funktionella.

Fiskskinn på catwalken

Under 2000-talet har intresset ökat för fiskskinn som material i modekläder, skor och till accessoarer. Haus-

sen var en tid så stor, att det tycktes som om knappast någon modevisning blev komplett om inte fiskskinn ingick. I motsats till tidigare användning är det inte skinnens kvalitet som nu prisas i första hand, utan istället lyfts ett ekologiskt tänkande fram. Fiskskinn är en restprodukt som tidigare kasserats, nu används den som alternativ till exklusiva skinn som krokodil och reptil. Fiskskinn där fjällomfattningen är särskild tydlig tycks föredras, för då står det klart att skinnen kommer från just fisk. En sådan fisk är nilabborre (se figur överst på nästa sida).

Men de moderna garvningsmetoder som idag används är knappast ekologiska. Med starka kemikalier i garvningen, färgade i grälla toner har dessa fiskskinn föga gemensamt med det äldre bruket av fiskskinn.

Före kemikaliernas tid

I en avhandling från 1914 går Gudmund Hatt igenom de skinn och garvningsmetoder han funnit i äldre litteratur från 1700- och 1800-talen rörande folk från det norra halvklotet. Dessa garvningstekniker använder jag när jag garvar alla sorters skinn. Men med fiskskinn har jag fortsatt den utforskning som jag påbörjade på Bäckedal 1987 – att söka ta reda på den optimala



Garvat skinn av nilabborre med kraftig fjällomfattning.



Gräligt färgade fiskskinn med ett utseende långt ifrån det naturliga.

garvningsmetoden för varje fisksort jag kommer över skinn ifrån. Jag provar töjning, nötning, draghållfasthet och rivhållfasthet för nio olika garvnings sätt för varje fisksort. Men det kräver att jag får minst nio skinn av varje fisk, i ungefärligen samma storlek och fångade vid samma tid, för att resultaten ska kunna jämföras.

Från en och samma fisksort går det att få tjocka, stadiga skinn eller tunna, rynkbara skinn med hjälp av olika garvningsmedel. Det är en mycket större variation än vad som går att erhålla vid garvning av mer traditionella skinn som ren, får eller älg. Men vilket garvnings sätt ska man välja om man vill ha ett laxskinn så rivhållfast som möjligt eller få ett laxskinn maximalt tunt och ändå starkt? Det är sådana frågor jag söker svar på med mina experiment.

Garvningens första steg

Först måste skinnet lossas från fisken. Det behövs inget vasst skärande redskap för detta, istället har jag funnit att kopior av äldre redskap i skiffer passar precis. Skifferknivarna har en trubbig och rundad egg som inte skär hål på skinnet (se figur överst på nästa sida).

I brist på en skifferkniv kan man faktiskt använda en vanlig matsked. Det viktigaste är att redskapet man använder inte är vasst. Skinnet skrapas rent från kött och fett. Om slutprodukten ska bli mjuk och smidig måste även fjällen tas bort, men det måste ske försiktigt så att omfattningen runt varje fjäll inte skadas. Det kan ge ett fladdrigt och trasigt utseende, men påverkar egentligen inte skinnets kvalitet.





Skifferredskap funna i Norrbotten, ca 2500–4000 fKr.

Att gruppera fisk...

Det tycks mig att de olika fiskarterna bäst kan grupperas efter hur feta de är, när man ska bedöma vad de olika garvningsätten ger för kvalitet och egenskaper åt fiskskinnen. I en klass för sig hamnar den feta ålen. Och i den allra magraste gruppen hamnar torsk och sej, medan den likaledes magra laken ändå hamnar resultatmässigt i fiskgruppen mitt emellan dem. För feta fiskar gäller allmänt att garvningsätt som på

Olika metoder för garvning, rödingskinn med naturlig rödfärg kvar, laxrom att använda till garvning. I bakgrunden bukskinn av ål.

något vis tar bort en del av det egna fettet ger starka, tunna och smidiga skinn. Till de magra fiskarna måste något tillförande garvningsmedel användas om ett riktigt mjukt slutresultat ska uppnås.

Välja garvningsätt

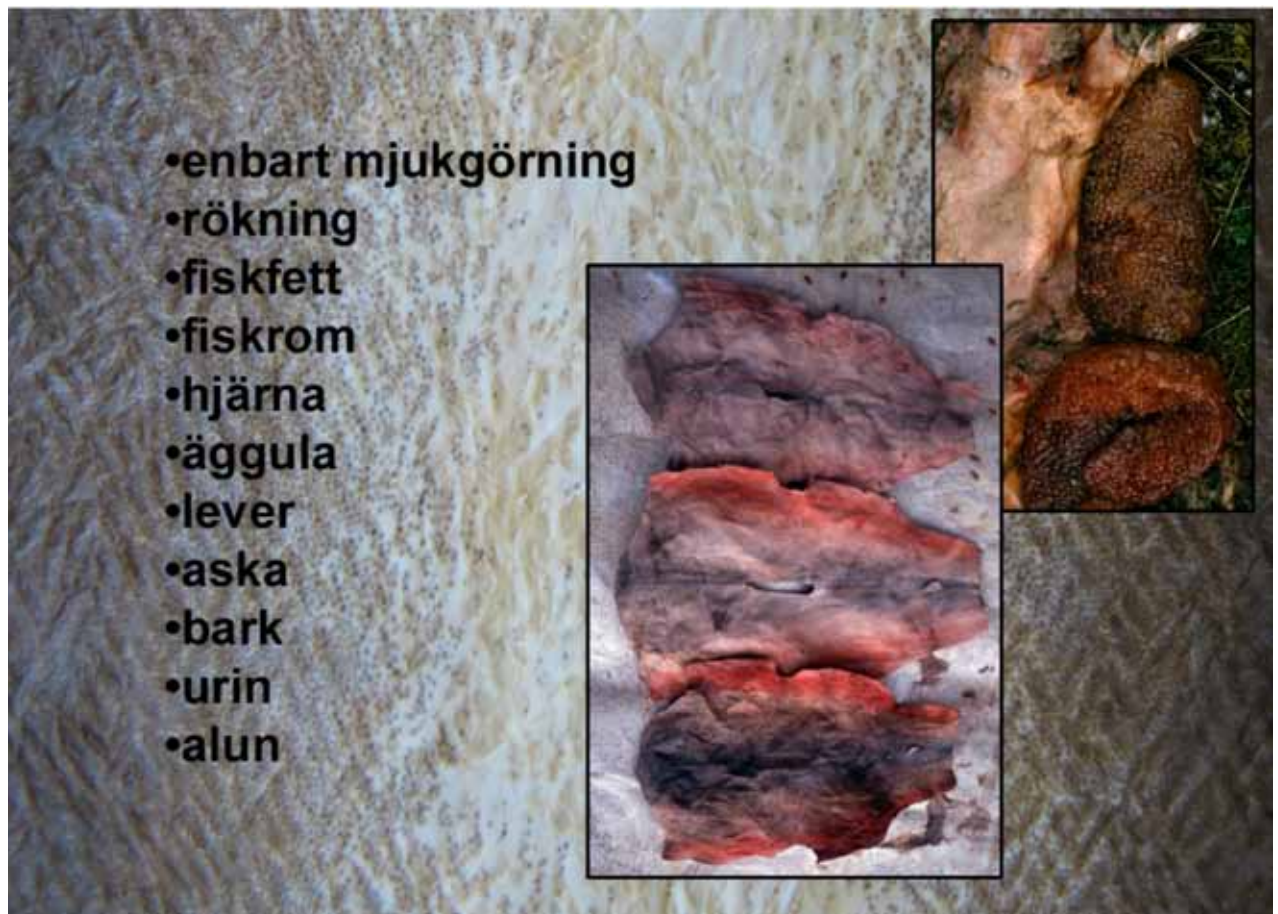
De garvningsätt som Hatt tog upp i sin avhandling och som jag använder mig av är som nämnt ovan nio stycken. Ingen kräver några starka kemikalier.

Enbart mjukgörning

Mekanisk mjukgörning; att skinnen gnuggas mjuka för hand fungerar bäst på lite feta fiskskinn. Det kvarvarande fiskfettet och värmen från händer och gnuggning gör att det blir en sorts fettgarvning av skinnen. Även mycket magra fiskar som torsk kan gnuggas mjuka, men resultatet blir ett mycket tunt, ganska skört och prassligt skinn.

Rökning

Rökningen får inte vara varm, då förstörs skinnen. Rökningen ger en konserverande effekt och skinnets fett bidrar till en kombinerad rök- och fettgarvning, att jämföra med liknande traditionell garvning av hudar. Från fisk som hängts till rökning en bit från elden eller kallrökts kan skinnen tillvaratas och mjukgöras.





Garvade ålskinn upphängda till frystorkning utomhus.

Fiskfett

När feta fiskskinn skrapas rena blir en del av fettett flytande. Detta fett kan med fördel användas till fettgarvning av mer magra skinn. Fett har även tagits tillvara efter kokning av fiskkött eller inälvor.

Fiskrom

Till garvning kan färsk eller torkad fiskrom användas. Rommen mals eller krossas och arbetas sedan in i skinn. Även denna metod är en sorts fettgarvning.

Hjärna, äggula

Att fettgarva med hjärna eller äggula är väl känt för större skinn och hudar. Fettgarvade fiskskinn blir tunna, mjuka och smidiga. Med fördel används denna garvning för magra skinn.

Lever

Laken har rejält stor lever i förhållande till sin storlek, en laklever räcker till mycket mer än garvning av enbart det egna lakskinn. Även annan lever kan användas till garvning. Lever passar särskilt bra till feta skinn, kanske dess gallinnehåll drar ur en del av fettett av skinn. Skinn garvade med lever blir stadiga och tjockare än om de fettgarvats.

Aska

Lövträaska gnids in i skinn så att kvarblivet fett suggs upp. Skinnen gnuggas mjuka och blir smidiga, om än något prassliga. Bäst resultat med feta skinn.

Urin

Med urin kan skinn från alla fiskgrupper garvas, men allra bäst blir de feta fiskskinnen. Urin drar ut en del kvarvarande fett, vilket gör att magra skinn blir lite tunna av uringarvning. Urin kan användas tillsammans med annat garvmedel som t.ex. bark eller lever, som ett första steg. Urin och aska är de medel som kräver kontroll under garvningen, för lång tid i urin eller aska kan komma att helt upplösa skinnen.

Bark

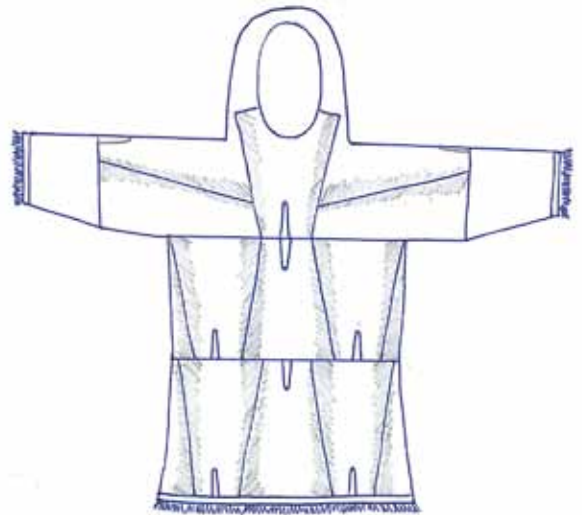
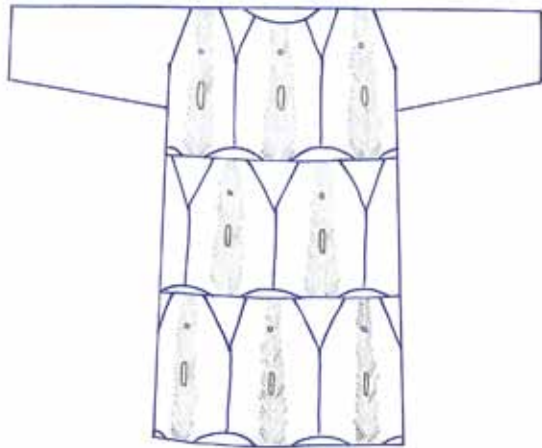
Garvning med avkok på bark kräver ett stationärt samhälle och goda kokkärl, kanske inte den miljö jag hade i åtanke när jag först började garva fiskskinn. Barkgarvning fungerar väl med de flesta fiskskinn. De blir påtagligt tjockare än vid garvning med fett eller urin.

Alun

Vid garvning med alun kan fiskskinnens egen färg i någon mån bevaras. Men alungarvning är mer att betrakta som en konservering, och efter några år kan alungarvade skinn bli ganska sköra och svaga.

Stelt, mjukt eller prassligt

Som vid all garvning är mjukgörning den tyngsta sysslan. Eftersom fiskskinnen är förhållandevis små, kan mjukgörningen för hand med fördel kombineras med andra sysslor, som TV-tittande eller kaffedrickande.



Teckningar av två dräkter, vilka är sydda av hela skinn.

Fiskskinnen ska varken vara alltför fuktiga eller helt torkade när man börjar mjukgörandet. Skinnen kan dras över en trubbig kant eller gnuggas mellan händerna. Mycket arbete sparas om skinnen upprepade gånger fryses och tinas. I klimat med många minusgrader och torr luft kan mycket arbete sparas in om skinnen får frysa torra utomhus.

Fiskens form ger mönster

Och vad kan sedan fiskskinnen användas till? Om man studerar äldre plagg och väskor av fiskskinn, tycks det vara genomgående att man utnyttjat fiskskinnens hela form vid tillverkningen. Det ger fler variationsmöjligheter än man först tror.

Om man granskar dräkterna ovan, har den ena till-

verkats av fiskar öppnade i buken, medan fiskarna till den andra har öppnats i ryggen. De hål som bildas vid borttagna rygg- och fettfenor samt analöppning har sytts igen med skinnbitar av kontrasterande färg, istället för att göras osynliga blir de en viktig del av mönstret.

Referenser

- Hagström, A & Israelsson, I. 1987. "Fiskskinn", ur *Människa, Natur, Teknik. Projektarbeten 1987*. Bäckedals Folkhögskola, Sveg.
- Hatt, G. 1914. *Arktiske Skinddragter i Eurasien og Amerika*. Köbenhavn.
- Querini, P. 1993. *Beretning om forliset og om oppholdet på Röst. Ur Mørkrets og Kuldens Rige*. Red. Knutsen, N. M. Tromsø.

Från vänster: påse av gåsfot, lagskinn och rävpäls. Påse av två gåsfötter och rödingskinn. Påse av bäverfot och bäverpäls samt renskinn. Underlaget är garvat laxskinn (tillverkade av Isse Israelsson).





Sjöarnas biologiska mångfald i garvat skick (tillverkade av Isse Israelsson).

Ovan: väska gjord av skinn från ål, röding, lake och lax.

Till höger: Påse gjord av en pung av rentjur samt lax- och ålskinn och dekorerad med bärnsten och benpärlor.

Nedan: Allehanda fiskskinn garvade på skilda sätt. Här visas ål, lax, lake, haj, röding, rocka, stenbit och piggar.



Analyser af mosefundne skind fra jernalderen

ANNE LISBETH SCHMIDT, NATIONALMUSEET I KÖPENHAMN

I 1897 blev liget af en fuldt påklædt kvinde fundet ved tørvegravning i Huldremose på Djursland i Jylland. Den døde kvinde havde et ternet vævet uldskørt og tørklæde på. Over skuldrene lå to smukt forarbejdede, fornemt syede kapper af fåreskind. I en lomme i den inderste kappe fandt man en hornkam og et vævet bånd. Liget blev begravet på kirtegården, mens tøjet blev sendt til Nationalmuseet. Kort efter blev liget dog også sendt til museet, da man fandt ud af, at her var tale om et fund fra jernalderen. Fundet er for nylig blevet dateret ved måling af ^{14}C til 90 efter Kr. ± 100. I dag kan hele fundet fra Huldremose ses i Nationalmuseets oldtidsudstilling.

På danske museer findes et stort antal mosefundne, forhistoriske skindsager bevaret fra 33 forskellige lokaliteter, foruden en stor mængde tekstiler. Hovedparten af skindsagerne er fundet i Jylland, enten som enkeltfund

eller sammen med velbevarede, mumificerede lig og tekstiler. Det første mosefund blev gjort allerede i 1797 i Undelev Mose i Slesvig, mens det seneste fund blev gjort i 1952 i Grauballe Mose i Midtjylland. Fundene skete oftest i forbindelse med gravning efter tørv, der blev anvendt som brændsel til opvarmning.

Skindfundene, som blandt andet omfatter huer, kapper, sko, remme og tasker, daterer sig til jernalder og yngre bronzealder. Kapperne består af mange stykker pelskind, der er sammensyede med regelmæssige, ofte ganske tætte sting. Nogle kapper er så godt som hele, mens andre er mere fragmentariske. De fleste skindfund synes velbevarede, formentlig fordi de blev behandlet med forskellige fedtholdige konserveringsmidler kort efter tilvejebringelsen. I dag er mange af skindsagerne flade, det vil sige uden spor af oprindelige brug.

Danmarks forhistoriske skindfund er beskrevet under et i Margrethe Halds (1897-1982) væsentlige værk *Olddanske tekstiler* (1950) / *Ancient Danish Textiles from Bogs and Burials* (1980). Hald var museumsinspektør på Nationalmuseets afdeling for Danmarks Oldtid 1939 – 67, hvor hun hovedsageligt beskæftigede sig med oldtidens tekstiler og skind.

Hald viste ved mikroskopi af hår, at skindkapperne primært var fremstillet af skind fra får og kvæg. Ved at sammenlignede skindkappernes snitmønstre, konkluderede hun, at der fandtes 3 forskellige design:

- A (symmetrisk design) og
- B & C (to forskellige usymmetriske design)

Skindkappernes syninger blev gennemgået og beskrevet, og der blev lavet bestemmelser af sytråden, men hun beskrev ikke skindenes garvning.

I 2005 indledte Nationalmuseets Bevaringsafdeling og Danmarks Grundforsknings Center for Tekstilforskning (CTR), Saxo-Instituttet, Københavns Universitet et samarbejde, som har til formål at analysere de righoldige danske tekstil- og skindfund fra oldtiden, således at der kan opnås ny viden om oldtidens teknologiske



Fund fra Huldremose, Djursland. Velbevaret kvindedragt med ternet uldskørt, tørklæde og skindkappe. Foto Roberto Fortuna, Nationalmuseet

Dragtdele	Betegnelse	ANTAL
Hovedbeklædning	Huer	2
Tøj til overkrop	Kapper i alt	24
	Tunika med ærmer	1
Tøj til underkrop	Lændeklæde	1
Fodtøj	Sko	15
Andet	Liggeskind	1
	Tasker	2
	Remme, snore	Flere
	Uidentificerede fragmen-ter	Flere

anvendelse af både tekstiler og skind til beklædning. Resultaterne vil blive publiceret i katalog og antologi.

METODE

Modellen for de nye analyser, der er udført på Nationalmuseets Bevaringsafdeling, består for skindsagernes vedkommende af følgende analyser

- Registrering
- Bestemmelse af skindenes dyreart
- Identifikation af sømme
- Påvisning af garvemethode
- Analyse af bevaringstilstand

Hertil kommer, at der er foretaget nye ¹⁴C-dateringer, strontiumanalyser m.fl. Disse analyser er udført på eksterne laboratorier.

Registrering

Ved hjælp af avanceret digitalt fotoudstyr er skindsagernes for- og bagside dokumenteret ved højopløselige

fotografier. Med programmets zoomfunktion er det nu i mange tilfælde ikke nødvendigt at tage den originale skindkappe frem, selv når de mindste detaljer kan undersøges på computeren. Dette er en væsentlig faktor i forhold til at mindske sliddet på de velbevarede, men skrøbelige skindsager. Dokumentationen af skindkappernes form er et instrument til påvisning af tilskæring og mønster.

Bestemmelse af skindenes dyreart

De fleste af de forhistoriske skindsager har et velbevaret hår- eller pelslag. Ved mikroskopi af udtagne hårprøver har det været muligt at bestemme dyrearten, idet hårenes form og udseende er karakteristisk for dyrearten. Der er mikroskopert i gennemfaldende lys ved ca. 400 ganges forstørrelse.

Desuden er der udført dna-bestemmelse på eksternt laboratorium til sammenligning af hår fra udvalgte skindkapper.



Nær billede af nederste ydersøm på kappe fra Huldremose. Syning med to nåle og rund lædertråd, 28 sting pr. 10 cm. Foto Anne Lisbeth Schmidt, Nationalmuseet.



Den symmetriske skindkappes mønster:

- 5 rektangulære skind danner ryggen (blå)
 - 2 L-formede skind giver forstykker (lilla)
 - 2 smalle rektangulære skind danner revers (lysegrøn)
 - Et antal små skind, firkantede og polygone sys til kraven og forstykkernes nedre hjørner
 - På revers findes ofte bindebånd til at samle kappen
- Tegning ved CTR, Saxo-Instituttet.

Identifikation af sømme

Alle sømme på skindsagerne er identificerede visuelt og derefter dokumenteret ved farvemarkering på de digitale fotos ved hjælp af tegneprogrammet Adobe Photoshop. Det er optalt, hvor mange sting der gennemsnitligt er syet pr. 10 cm, og det er bestemt ved visuel bedømmelse, hvilken tråd der er anvendt. Der er også udført Fourier Transform Infrarød Spektrometri (FTIR) til identifikation af trådmateriale.

Påvisning af garvemetode

For at kunne anvendes som holdbar beklædning må skindklæder og sko oprindeligt have været garvede, det vil sige tilført et garvestof under forarbejdningsprocessen, for eksempel egebark, alun eller fedtstof. I modsat fald ville skindene have været gået til grunde ved forrådnelse. Ved hjælp af kemiske spottest (ferritest, aluminontest og gaschromatografisk massespektrometri, GCMS) er det påvist, om der fandtes vegetabiliske, mineralske eller animalske garvestoffer fra oprindelig garvning af skindene.

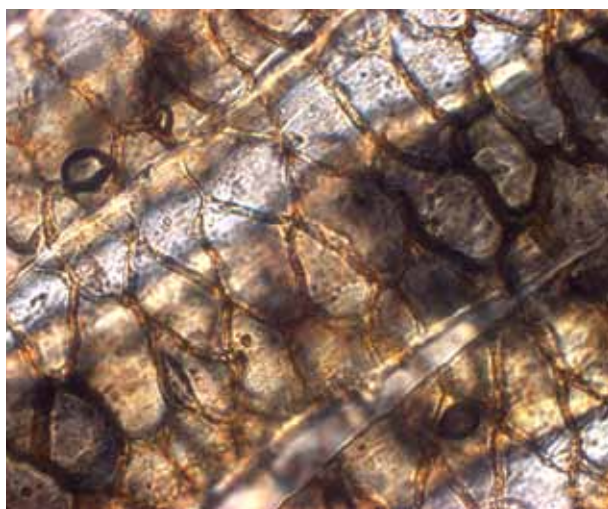


Foto af dækhår fra rådyr, forstørrelse ca. 400 gange, gennemfaldende lys. Hårpøve udtaget fra Huldremosekappe, lap på inderkappe. Foto Anne Lisbeth Schmidt, Nationalmuseet.

Analyse af bevaringstilstanden

Ved at opvarme enkelte skindfibre i vand under mikroskopet er krympningstemperaturen blevet målt. Lav krympningstemperatur er et udtryk for nedbrydning af skindenes byggesten, proteinstoffet collagen.

RESULTATER

Design

Ved sammenligning af fotografiske dokumentation af skindkapperne kan følgende påvises:

- Over halvdelen af skindkapperne er syet efter samme symmetriske mønster
- Fire kapper er asymmetriske, heraf er to kapper syet efter samme mønster
- Resterende kapper er symmetriske, heraf er nogle kapper med hætte
- Forholdet mellem kappernes højde og bredde er ca. 1:2

Bestemmelse af skindenes dyreart

Ved bestemmelse af hår fra mosefundne skindsager er det vist, at hovedparten af beklædningskindene stammer fra domesticerede dyr:

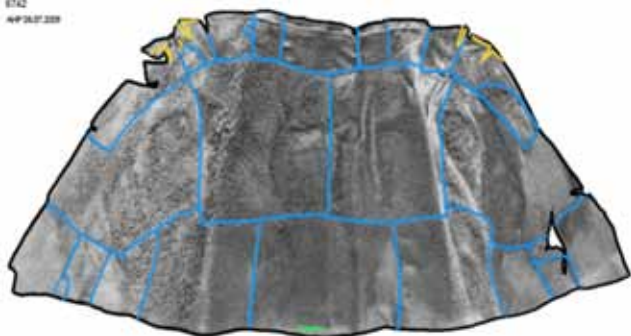
- Over halvdelen af kapperne er fremstillet af fåreskind, to kapper delvist af fåreskind
- Seks kapper er af gedekind, 4 kapper delvist af gedekind
- Fem kapper er af hud fra kvæg
- To kapper er delvist af skind fra vilde dyr (rådyr, odder og muligvis ulv)

Sko er fremstillet af hud fra kvæg, undtagen en sko, som er lavet af gedekind.

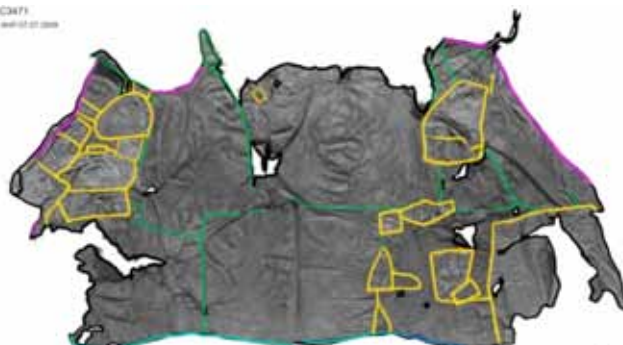
Enkelte skindsagers oprindelse var ikke mulige at artsbestemme ved analysen af hår.

Identifikation af dyreart ved hjælp af dna-bestemmelse i hårene viste sig ikke at være en mulighed, formentlig på grund af nedbrydning af dna under sure forhold i mosen.

E742
4P302.229



C0871
4P302.229



Til venstre symmetrisk kappe fra True Mose. Skindstykker syet med forsting (blå), snøreforstærkninger med sømmesting (gul), reparationer med kastesting (grøn). Kappens ydre kanter er uden sømme.

Til højre asymmetrisk kappe fra Huldremose. Skindstykker syet med kastesting (grøn), forstykkernes kanter er syet med kastesting og snoede forsting (rosa), mens den nederste kantsøm er syet med to nåle (turkis). Lapper syet med sømmesting (gul).

Syanalyse udført af Anette Hjelm Petersen, Nationalmuseet.

Identifikation af sømme

Ved visuel identifikation er det påvist, at der som oftest er anvendt forsting til sammensyning af kappernes skind. Sømmene er syet med tætte, regelmæssige sting, gennemsnitlig 25 – 45 sting pr. 10 cm. Ved senere reparationer er der ofte syet med sømmesting, gennemsnitlig mellem 10–25 sting pr. 10 cm. Bindebånd er ofte syet på med sømmesting.

Det bevarede trådmateriale er af animalsk materiale såsom skind, sene eller tarm, men det er af og til vanskeligt at afgøre hvilken type materiale, der er tale om. Det er påvist ved FTIR-analyse, at trådmaterialet er af collagen. Der ses ikke tråde af spundet uld.

Tråden kan være rund eller flad, glat eller let snoet. Trådens tykkelse er konsistent og varierer efter hvilket formål, den har haft, fra ca. 0,5 mm til ca. 2 mm i tykkelse. De tykkeste tråde er anvendt til reparationer.

Påvisning af garvemethode

Ingen af de anvendte metoder (spottest og GCMS) var anvendelige til at påvise eventuelle garvestoffer.

Analyse af bevaringstilstanden

Krympningstemperaturanalyserne viste, at skindenes fibre krymper ved lav temperatur, gennemsnitlig ved cirka 40°C. Ved så lav krympningstemperatur bør der

isigtages stor forsigtighed ved påvirkning med vand og højere rumtemperaturer, der kan opstå irreversibel krympning af materialet.

KONKLUSION

De enestående mosefundne skindkapper, sko med mere, der ved de nyeste ¹⁴C-analyser dateres fra ca. 600 f. Kr. til ca. 700 efter Kr. viser, at der er tale om et traditionelt, konservativt håndværk, særligt når det gælder skindkappernes mønstre, anvendelse af husdyrs skind og syteknikken.

Selvom det i dette studie ikke er lykkedes at påvise garvestoffer, er det en rimelig antagelse, at skindene har været garvede. Det vil i fremtiden være væsentligt at analysere skindene for garvestoffer på andre måder end de her anvendte, ligesom det vil være afgørende at forsøge at gennemføre dna-analyser på skindmaterialerne, således at artsbestemmelserne kan verificeres. Endvidere vil det være afgørende at foretage dyreartsbestemmelse af trådmaterialerne.

Författarens adress:

Konservator Anne Lisbeth Schmidt

Nationalmuseet i Brede

I.C. Modewgesvej

DK-2800 Kgs. Lyngby

Att lära av förhistorien

LOTTA RAHME, LOTTAS GARVERI, SIGTUNA
(WWW.LOTTASGARVERI.SE)

Förhistoria betyder allmänt den tid som föregår skrivkonstens införande i ett område. Den förhistoriska tiden börjar alltså med att de första människorna kommer till ett område. Denna tidpunkt varierar men för Sveriges del inträffar detta för cirka 14 000 år sedan och anses sluta cirka 1 050 e.Kr.

Jag startade min bana som garvare våren 1982 på Bäckedals folkhögskola. Till en början studerade vi arkeologiska fynd med målet att bättre förstå hur de skrapor som grävs fram ur jorden hade använts. Vi tillverkade kopior i flinta, kvarts, ben och järn som vi provade på olika typer av skinn.

Jag gick vidare och läste arkeologi och upptäckte att det fanns information att hämta ur förhistoriska

ristningar och målningar och naturligtvis i museernas skatter.

Det var fascinerande att upptäcka att de verktyg som finns avbildade i Egyptiska gravkammare har samma form som skrapor hittade i Sverige daterade till järnålder och som fynd från Pompeji (79 e.Kr.). Svenska flintskrapor daterade till 10 000 f.Kr. är exakt likadana som de som används hos inuiter i Alaska.

Jag började inse att teknikerna att ta till vara hudar och skinn förmodligen varit ganska lika över hela jorden under förhistorisk tid. Naturligtvis har klimat och tillgång på garvande ämnen varierat men de bygger på samma principer.

Detta har lett till resor till Grönland, Kanada, Alaska och Hokkaido i Japan med förhoppningen att träffa kvinnor (skinnberedning har under förhistorien förmodligen varit en kvinnoyrke), som fortsatt att bereda sina skinn med tekniker och verktyg som gått i arv sedan forntiden.

Tältet tillhör Elisabeth Nibgoarsi som just kommit hem från en jakttur. Caribouhudarna läggs ut till tork. Till kläder används skinn som fått torka utbredda på marken eftersom de blir mjukare efter beredningen än de som torkat utspända.
Foto: Lotta Rahme.





Denna bild från Rehkmires grav i Thebe daterad till 1450 f.Kr. skildrar egyptiska läderarbetare och är den äldsta bild på ett garveri som jag känner till (Waterer 1956:150). Det är fascinerande att se hur lika de redskap som användes för 3500 år sedan är de redskap jag och många andra läderarbetare använder idag. Foton: Lotta Rahme.



Jag har haft stor tur på mina resor och fått träffa fantastiska kvinnor som delat med sig av sina kunskaper och som förmedlat orden ”Det är ett sätt att hedra det dödade djuret att göra något vackert av dess skinn”. I mitt föredrag kommer jag att ge exempel på hur jag sammanfogat den kunskap jag fått från förhistoriska källor, från mina kvinnliga lärare samt mina egna experiment.

När inuiterna gör ett tält

Så snart vår art lämnade Afrika och spred sig över jorden behövde vi någon form av skydd mot kyla. Hudar från de djur som dödade för att ätas fanns tillgängliga och var naturliga att använda till tält och kläder. Än idag bor inuiter i Arviat, en liten by vid Hudson Bay i Kanada, i tält av renskinn när de är ute och jagar (likt det tält som visas på föregående uppslag).

De torkade skinnen mjukgörs. Leah börjar i ytterkanten och arbetar sig in mot mitten i cirklar. Ett speciellt mjukgörningsredskap av järn eller ben används.

Skinnen som skall användas till tält mjukgörs endast i kanterna där de skall sys samman. Om skinnen skall användas till dräkter mjukgörs hela skinnen. På skinn som skall användas till tält rakas pälsen till cirka 2 cm längd.

Förutom mjukgörningsredskapet är det viktigaste verktyget en Ulo – kvinnokniven. Den används till att skära bort fett, skära av pälsen, skrapa skinnen och även till att äta med.

Dessa verktyg visar hur verktygens former varit oförändrade under lång tid och hur de tidigare tillverkats av skiffer.



Skiffer är ett fantastiskt material och i Sverige har vi flera fynd av skifferknivar. Jag använder själv en kopia av en s.k. krumkniv i skiffer och den är oöverträffad när det gäller att flå ett djur, skära bort fett, fjälla en fisk och så vidare. Den till vänster är från Ångermanland 3 000 f.Kr. (Bertel 1949:9) och den till höger är kopian. Nedan krumkniven i aktion.



Från förhistorisk tid finns få fynd av läder bevarat men det finns mängder av stenverktyg som benämns skinnskrapor. Mina erfarenheter visar att även mycket små verktyg är användbara till att flå och skrapa en del skinn. Pälsen på djurets ben och huvud är oftast slitstarkare och sitter hårdare fast. Dessa delar har använts till skor och stövlar. Den grop i skinnet som bildats där djurets bakre häl suttit blir en utmärkt häl i den färdiga skon. Skelettdelar från djur eller delar av djur med mycket lite kött har ibland märken efter ett knivblad vilket kan indikera att djuret flåtts för skinnets skull. Sådana skärmärken finns exempelvis på en kattskalle från det medeltida Sigtuna. Under tidig medeltid var kattskinn mycket värdefulla. Skinnen användes som foder i mantlar och ansågs kunna bota såväl gikt som ryggsnitt.



Garvning bland Cree-indianerna

De folk som levde i varmare klimat insåg snart att det för att förlänga skinnens livslängd behövdes någon form av garvning. De äldsta metoderna anses var rök- och fettgarvning. Hos de flesta naturfolk tycks garvning ha varit en kvinnoyssla. Hos Cree-indianerna hjälper dock männen till med de tyngre momenten. Stora skinn, som moose (nordamerikansk älg), spändes upp i ramar och skrapades med benskrapor tillverkade av älgens underben. Liknade verktyg har hittats i Sverige.



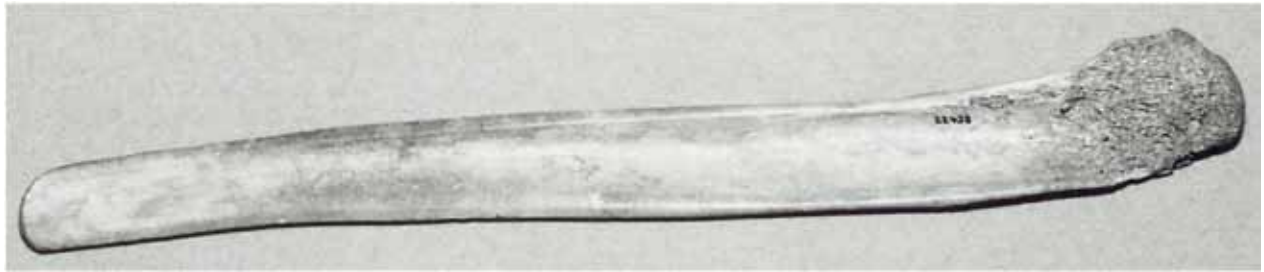


Helen Tobie (bilden ovan) hör till indianstammen Dogrib, som jagar och fiskar i området mellan Great Bear Lake och Great Slave Lake. Hon har ärvt kunskaperna att garva skinn från sin mor och skär först av pälsen med en vass kniv, sedan skrapar hon bort narv och hårrötter med ett S-format verktyg. Genom att inte sätta igång någon förruttelse för att få håret att släppa så får hon ett starkare skinn. Liknade S-formade verktyg har hittats i Sverige och används än i dag av samerna. Samernas verktyg är dock kortare och skaftade.

Däggdjurshuden består av tre från varandra skilda lager, överhud, läderhud och underhud. Den ur garvningssynpunkt viktigaste delen är läderhuden. Läderhuden är till stor del uppbyggd av kollagen, vilket är särskilt tätt och slitstarkt i det översta skiktet, narvskiktet. När hår och överhud avlägsnats framträder narvskiktet som har en yta med för varje djurart karaktäristiskt utseende. När man vill göra läder och behålla narvskiktet avhåras hudarna genom att en förruttelseprocess startas så att hår och överhud lätt faller av. Ett enkelt sätt att starta denna process är att lägga skinnen i vatten en tid. När pälsen lätt faller av tas skinnen upp och avhåras på en s.k. skavbom med ett ej alltför vasst verktyg, i detta fall tillverkat av skiffer. Även verktyg av ben lämpar sig bra för avhårning.



S-formade skrapor från Lima (vänster) och Transtrand (höger) i Dalarna, 7,9 cm respektive 5,4 cm. Bägge är daterade till 400–550 e.Kr.



Skinnskrapor av ben. Det översta verktyget är från Nordamerika medan den undre är ett svenskt fynd.

Läderkärl

Ett annat område som intresserat mig är tillverkningen av kärl av läder. Skinnets krympningstemperatur är den temperatur vid vilken skinnets struktur bryts sönder för att sedan sönderfalla. Genom att sätta det blöta skinnnet på en form och sedan upphetta det till exakt den temperatur där en sammandragning startar kan man få skinnnet att förlimmas och stelna i en önskad form, något som förmodligen utnyttjats i äldre tider för att tillverka täta kärl.



Avhärning med hjälp av en skavbom av skiffer.

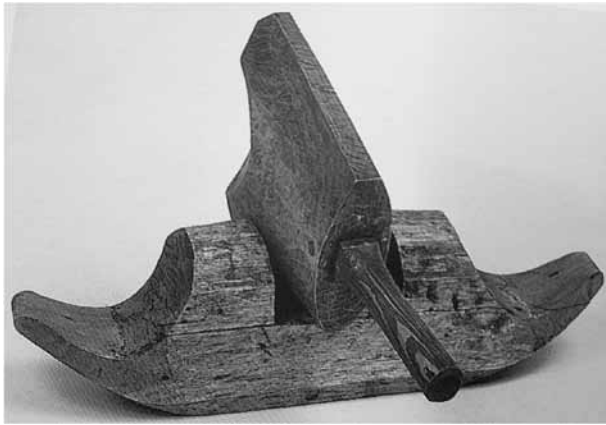


Dessa kärl är tillverkade av nöt-, älg- och getskinn, två av dem är sedan överklädda med fiskskinn.

Ainu-kvinnornas beredning av fiskskinn

Våren 2007 firades Linnés 300 årsjubileum och 10 konstnärer från Uppsala hade bjudits in att ställa ut på National Science Museum i Tokyo. Carl Petter Thunberg var en av Linnés lärjungar, han kom till Japan på ett skepp förklädd till holländare och har tecknat ner Japans flora. Jag blev ombedd att hjälpa en av konstnärerna, Kajsa Haglund, med hennes utställning och vi tillverkade en båt i råhud. Till båten tillverkade jag skor efter traditionella modeller i nöthud, ren-, ål-, lax-, piggar- samt fläckig havskattskinn. Skoparen skulle symbolisera de olika lärjungarna.

Under min Japanvistelse reste jag till Hokkaido för att träffa Reiko. Reiko är en Ainukvinna och har arbetat med fiskskinn. Hon har även tillverkat en dräkt av laxskinn (till höger).



Ovan: Verktyg för mjukgörning av skinn.

Nedan: Ainufolket använde även skor av laxskinn (vänster), en rolig detalj är den fena som sitter kvar under förmodligen ett halkskydd. Foto: Lotta Rahme. Även ålskinn har använts till skor (höger). Foto: Lasse Modin.



Dykar-dräkt i skinn

Hösten 2006 blev jag uppringd av Lars från Dykhistoriska museet som undrade om jag kunde tillverka en dykar-dräkt i skinn. Bakgrunden var att prästmannen och forskningsresanden Francesco Negri sommaren 1663 hade sett hur man bärgade kanoner från regalskeppet Wasa. Hans beskrivning av dykar-dräkten återges i "Tidskrift i Sjöväsendet" Nr 121 1958, s 740. Man ville nu tillverka en kopia inför TV-serien *Vrakletarna*.

Jag besökte därför Dykhistoriska museet, Wasamuseet, jag gjorde olika prover och tittade på andra dräkter, exempelvis en kajak-dräkt i sälskinn från Grönland. Jägaren kryper in i den dräkten genom ett hål på magen. Dessutom finns där en dykar-dräkt (bild till höger) som anses vara en av världens äldsta. Den är sydd av kalvläder och skänktes till Brahestads museum på 1800-talet men tros vara tillverkad i början eller mitten av 1700-talet. Dräkten har få sömmar och man tog sig in via en rund öppning på magen. Dykaren skulle andas genom en "slang" tillverkad av 60 cm långa trärör sammanfogade med läder. Det är osäkert om dräkten använts.

Jag bestämde mig för att sy med de dubbla sömmar som Leah Okatsiak lärt mig använda för att tillverka vattentäta kamikker. Med ledning av de tester jag gjort och de föremål jag sett på Wasamuseet valde jag att tillverka dräkten i barkgarvat älgskinn som tätats med tjära, färtalg och ister.

Enligt Francesco hade dykaren en stor ring eller ett band av järn runt midjan och dräktens underdel drogs



upp över ringen och sedan kom överdelen utanpå och allt bands samman med en "slang".

Nedan visas den färdiga dräkten och provdykning med dykarklocka på Berga örlogsbas. Enligt dykaren Lars Gustavsson fungerade dräkten som en vådräkt.

LITTERATUR

Rahme, L & D. Hartman, 2003 (1991). *Skinn: Garvning och beredning med traditionella metoder*, Lottas Garfveri, Stockholm.

Rahme, L. & D. Hartman, 2006. *Fiskskinn: garvning och sömnad med traditionella metoder*, Lottas Garfveri, Stockholm.



Rysslädrets hemlighet – ett skepp kommer lastat...

MARIA JIRGL, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

År 1786, tre år före franska revolutionen, seglar skeppet "Frau Metta Chaterina von Flensburg" från hamnen i S:t Petersburg, Ryssland till Genua, Italien. På färden genom Engelska kanalen blir det storm och skeppet förliser. Besättningen klarade sig, men skeppet blev liggande på havets botten utanför Plymouth.

Amatördykare hittar 1973 vraket som ligger begravt i dyn. De får tillstånd att bärga lasten.

I lasten finns packar av garvade skinn som igenkänns som ryssläder.

Ryssläder har historiskt använts mycket till ovanläder i skor. Skinnen från skeppet tvättas, slipas på baksidan och bedöms som fullt användbara och säljs till högstbjudande. Exklusiva skofirmor i London köpte delar av den bärgade skeppslasten och sydde upp skor i lädret.

Skinnen från lasten börjar ta slut och ryssläder har åter blivit ett begrepp och man vill kunna få tag på nya ryssläder.

Ryssläder eller juftläder var Rysslands största läderexportvara under lång tid. Garvningsätten var länge hemliga men många försökte imitera originalet eftersom rysslädet var ett begrepp som stod för hög kvalitet. Skinnen var slitstarkt och vattentätt, samtidigt som det var mjukt och smidigt. Den mest



omtalade och sägenomspunna egenskapen hos rysslädet är dock dess speciella lukt.

Olaus Magnus (1555) berättar att man avlivade vägglöss med lukten av ryssläder. Men doften har också inspirerat parfymfirmor. År 1786 tillverkades en Eau de Cologne med rysslädersdoft till ryska hovet, den sägs ha varit Katarina den storas favorit. Än idag säljer bla Chanel en parfym med namnet "Cuir de russie".

Handskomakare Janne Melkersson, Östersund, vände sig till Bäckedals Folkhögskola med frågan om skolan ville göra nytt ryssläder utifrån ett tyskt recept från 1807 som han fått tag på. Han hade också en provbit av skeppslastens ryssläder, som ni ser till vänster. Narvens diamantmönstring är original.

Detta kom att bli mitt första garvningsprojekt som påbyggnadselev våren 2007.

Aja Pettersson, garvningslärare, var min handledare. Projektets två huvudfrågor var:

- Vad var det för speciella/hemliga garvningsmetoder ryssarna använde sig av för att framställa ett läder som blev signum för god läderkvalité?
- Vad kan man lära sig i garvningshantverket idag utifrån gamla skriftliga källor?

Skriftliga källor

Ryssläder är en rysk variant av en läderkvalité som kallas juftläder. Ordet *jufti* (bulgariska) betyder *par*. När man skulle färga juftlädet sydde man ihop hudarna parvis, med narvsidorna inåt, till en säck. Man hällde färgen i

Ryssläder som har legat på havets botten i nästan tvåhundra år.





Sko i ryssläder tillverkad av den tyska firman Klemann.

säck, skakade och återanvände sedan överflödigt färg till nästa ”säck”. (J F Bersöe, 1810)

När vi inte kunde finna någon nu levande garvare som kunde ge svar på våra frågor angående ryssläder fick vi söka i skriftliga källor.

Vi utgick från fyra mera deltaljerade ”recept”.

- Tyska receptet, 1807, från Janne Melkerssons källa.
- Brokgauz och Efron Encyklopedi, ”Ryssläder (gamaldags metod)” 1893, Ryssland.
- J Hirsch, Lärobok för garvare (s228-232), ”Fabrikation av det äkta ryska lädret”, 1898
- C H Schmidt, Garvning av skinn och hudar (s26-37), ”Juftgarvning”, 1871

Den tysta kunskapens studieteknik

När Schmidt (s31) beskriver vad som kännetecknar rysslädet uttrycker han det så här:

Ryssarna sjelfva säga att man måste anlita alla sinnen, för att lära rätt känna verkligt godt juftläder. Med ögat måste man se om färgen är god, med näsan urskilja den rätta lukten, med örat uppmärksamma om lädret mellan händerna knastrar; med tungan huruvida det smakar likt brändt läder och med känseln om lädret kännes mjukt och vekt.”

Detta citat säger en del om det färdiga rysslädet kvalitét men sätter även ord på essensen i vad garvningshantverkets läroprocess och yrkesskicklighet handlar om.

Att Schmidt säger ”...lära rätt känna...” betecknar för mig den personliga relation man kan få till olika skinnkvaliteter. Precis som med mänskliga möten krävs det öppna sinnen för att lära känna en ny karaktär.

Dessutom belyser citatet hur ”handens tysta kunskap” i garvningshantverket kan erövrats genom att man använde alla sina sinnen till att aktivt iaktta och

uppmärksamma lädrets egenskaper, och att man samlar sinneserfarenheterna i sin egen minnesbank att referera till. Till slut sitter all erfarenhet i ryggmärgen och man bara ”vet när det känns rätt”. Vägen dit kan vara lång, men lättare att gå med detta citat i fickan.

Att lägga fokus på användandet av sinnen är till hjälp även när jag fått arbeta sida vid sida med skickliga garvare. Att lära sig att bedöma skinnen under garvningsprocessens olika moment är inte helt lätt. När man frågar hur garvaren vet att skinnen är färdigt för nästa moment är det inte ovanligt att man får svaret att ”det känns rätt”. Deras kunskap sitter redan i ryggmärgen, den går förbi intellektet och det är svårt att sätta ord på så komplexa kunskaper.

Genom att iaktta garvaren när han/hon hanterar skinnen kan man se vilket/vilka sinnen han/hon använder och precisera frågan och själv lukta, känna, smaka och förhoppningsvis få del av mer kunskap i garvning. Under de olika momenten i garvningsprocessen skiftar det vilket av sinnen som är mest tillförlitligt. Trots min korta erfarenhet vill jag påstå att synen är det som oftast lurar mig, de andra sinnen har oftare rätt. Till exempel är det omöjligt att med synen bedöma ett barkbads styrka, sockerhalt och syrlighet – man måste smaka sig till det.

Garvning av ryssläder

Skinnen i skeppslasten var garvade av sarv(rentjur), men ryssläder har också garvats av nöt, get och häst. Det ofärgade lädret, alltså brunfärgat enbart av barklagen, var det som såldes mest enligt det ryska receptet, 1893. Lädret färgades också i svart eller rött. Det finns ingående beskrivningar av färgning i recepten för den som vill utforska detta.

”Vanlig” Barkgarvning	Ryssläder
Skrapa	Skrapa
Blötläggning	Blötläggning
Kalkbad för avhårning	Kalkbad för avhårning
Avkalkning	Avkalkning
Klibeta	Trampas och jäsa i mjölsmet
	Surbad
Barkbad	Barkbad
Infettning	Infettning med ”björkolja”
Mjukgörning	Mjukgörning

Det finns naturligtvis många sätt att barkgarva skinn. Det som i tabellen omnämns ”Vanlig barkgarvning” är det sätt som jag lärt mig som elev på Bäckedal, och det recept som användes till referensskinnen. Skeppslastens ryssläder var sarvskinn vilket vi använde i projektet. Till

höger i tabellen ses en översikt över rysslädrens garvningsmoment.

Rysslädersrecepten

Schmidt anser att de två faktorer som huvudsakligen ger rysslädet dess *ovanliga mildhet och finhet äro hudarnes svällning i sädesmjölpyr och deras garfning med videbark.* (Schmidt, s.229) *Den mest oförklarliga af lädrets egenskaper var lukten, och det är först i senare tider man upptäckt att den härrör af björkolja eller rättare björktjära, vharmed skinnen indränkas.*

Utifrån Schmidt och jämförelsen med ”vanlig barkgarvning” fokuserade vi på avhårningen, sädesmjölspyren, 1:a badet, barksorter och infettningen med björkolja. De gamla receptens tidsangivelser gäller främst nöthudar.

Avhårning

Finns med i tabellen som ett exempel på att det finns mer att utforska i de historiska recepten. Efterkalkning har ofta förekommit förr, Aja har experimenterat på det.

Asklut är det säkert många som använt och det fungerar ju utmärkt.

Pyr

Sädesmjölspyren är alltså oftast någon form av mjölvattenblandning som bringas i jäsning. Syftet med degjäsningen är att få bort det alkaliska i skinnen och ersätta det med svaga syror. Surdegar innehåller bl.a mjölksyrabakterier.

Vi trampade experimentskinn i alla möjliga mjölblandningar, välling, gröt, surdegssmet.

Vi lät dem ligga kvar i de jäsande mjölsmetarna 1-2 dygn.

När skinnen är klara i degen är de jämnt mjuka och svällda och känns hala och fylliga.

Hirsch refererar till en Professor Knapp som anser att mjöl ger ”fasthet och känsln till lädret”. I jämförelse mellan referensskinnen som fick en vanlig barkgarvning och det rysslädersgarvade är det senare klart tjockare/fylligare.

Första badet

I recepten framstår inte surbad som ett 1:a barkbad utan som ett eget moment, precis som Lotta Rahme skriver så är det en form av pickling. Surbad är ett väl använt gammalt barkbad.

Surbad smakar inte bara syrligt utan även sött, som om man gjort Pommac på sav.

Skinnen sväller ytterligare i surbadet. En skinnbit svällde till fem gånger sin tjocklek. Det var jäst i surdeg och blev efter garvningsprocessen smidigt utan nämnvärd mjukgörning.

Luftning under tiden i barkbad

Hirsch beskriver hur man rör runt skinnen i badet (driver dem) en kvart och sedan ”slår upp”(hänger upp) skinnen flera gånger per dag i början av garvningen. Resten av barktiden gör man det 1-2 timmar/1-2 gånger/dag. Vi luftade skinnen under tiden i barkbadet.

Björkolja

Björkoljan destilleras ur nävertjära. Denna olja ska likna linolja i färgen.

Sammanställning av de historiska källornas och projektets recept

Garvningsmoment	Tyska, 1807	Ryska, 1893	Schmidt, 1871	Hirsch, 1898	Bäckedal, 2007
Avhårning	Kalk 14 dagar Efterkalkning	Asklut	Kalk+Asklut 14 dagar	Kalk 14 dagar	Kalk 7 dagar
Pyr	Rågmjöl+vatten	Deg med jäst+ Fågelgödsel	Hundträck 2 dagar Havremjölsvatten 3-4 dagar	Rågmjöl+ Havremjöl+ surdeg 2 dagar	Rågmjöl+ Surdeg 1-2 dagar
1:a Bad	Surbarkbad 1 dag	Surbad av degvätska+bark 3 dagar	Stark garvlut	Mycket svag barklag	Surbad
Bark	Björk Poppel Vide Fikon 35 dgr	Ek eller Annan bark 40-60 dgr	Svart pil Vide 40 dgr	Vide Björk Gran Ek	Sälg 21 dgr
Björkolja	Näverolja	Tran/veg olja Tjära/Tran+Ister	Björkolja, renaste och tunnaste sort	2/3 Tran 1/3 Tjocka smörjan Tjocka smörjan: ½ Tran ½ Björktjära	2/3 Tran 1/3 Tjocka smörjan
Infettning- metod	Med yllelapp På köttssidan	Tran på narven Tjära på köttssidan,	Med yllelapp på köttssidan	Tunna skinn enbart köttssidan, tjocka skinn även narven	Med ull på bäge sidor



Luftning 1–2 timmar 1–2 gånger per dag är lätt att utföra och ger bättre slutresultat. Det bidrar också att man får bättre kontroll över vad som händer under garvningsprocessen.

Eftersom infettningen med björkolja enligt vissa av recepten skulle vara avgörande för rysslädrets kvalitéer gjorde vi omsorgsfulla experiment med att framställa egen björkolja. Vi lyckades bara framställa orenad nävertjära som vi blandade med sältran enligt de fettblandningar i recepten som inte utgick från björkolja.

Vi köpte också en flaska björkolja från Finland, men innehållsdeklarationen angav att det var nävertjära utblandad i rödsprit.

Hirsch menar att björktjäroljan var ett billigt smörjmedel för läder i Ryssland. Det gör lädret smidigt och vattentätt men ger det en skarp, vidbränd lukt. Därför ska man även i Ryssland ha blandat björktjäroljan med 75–80 % tran vid infettning av finare ryssläder. Även då skulle lädret ha luktat skarpt av tjära, men det skulle gå bort efter några dagar.

Att Olaus Magnus kopplade rysslädrets tjärlukt till vägglöss kan bero på att man historiskt har använt röken av brinnande tjära till att få bort ohyra.

Björkoljans doft

Enligt Hirsch har oljan en doft som i någon mån påminner om cederträ. (Hirsch, s 337) Björktjära innehåller bl a fenoler samt pyrobetulin som är det som används i läderparfym. Färsk björkolja luktar inte gott koncentrerad, men utspädd ger den en träig, rökig och söt doft som påminner om läder. (www.shenet.se)

Ett skepp kommer lastat med kunskap

Att påstå att jag avslöjat rysslädrets hemligheter är för mycket sagt. Att denna läderkvalité var så sägenomspunnen kunde vi aldrig gissat oss till när vi började projektet.

Genom att studera den gamla garvningslitteraturen fylls man av vördnad inför den gigantiska kunskaps- och yrkesskickligheten som lyser igenom mellan raderna. Man förstår också hur mycket som är glömt. Dåtidens garvare hade många generationers kunskap nedärvd i sina sinnen.

Men här och nu kan man ta del av någon promille av deras kunnande om man med nyfikenhet och öppna sinnen experimenterar utifrån det nedtecknade.

Av de kunskaper vi blev bekanta med under experimenterandet i rysslädersprojektet är det några tekniker som jag tagit fasta på även vid vanlig barkgarvning: surbad, att skinnen vårdas ömt, och luftning av skinnen under barkbadstiden. När skinnen ska bearbetas mekaniskt under garvningen väljer jag i största utsträckning att trampa dem i en balja, det sparar axlar och handledder och ger större effekt. Och en skvätt tjära i infettningen är aldrig fel, det kan benämnas parfymering. En så enkel sak som att använda ull eller en yllelapp vid infettning gör det momentet snabbare och effektivare.

Jag hoppas att andra vill fortsätta att experimentera med rysslädersgarvning eller andra historiska skinnkvalitéer. Det finns garanterat mycket att lära som man kan ha glädje av inom traditionell garvning idag.



Hur man garvar i köket

ANNA WESTMAN, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

Att starta ett eget garveri är en dröm som tyvärr oftast rinner ut i sanden. Då gäller det att inte bara ge upp utan att istället se sig omkring och använda sig av vad man har. Jag har gått en del kurser på Bäckedal och garvar numera hemma för husbehov. Nu vill jag inspirera andra som har fastnat för skinngarvning och beskriva hur man faktiskt kan fortsätta utan särskilda lokaler.

Det första och viktigaste när man garvar hemma, är att ha en förstående och icke-kräsmagad familj. Det är viktigt att de inte tar illa vid sig om det råkar ligga ett får i badkaret, en påkörd rävmått på matbordet eller några pungar i diskhon.

Även om man har det så här bra förspänt måste man ändå anpassa sina projekt lite efter förutsättningarna och det utrymme som man har tillgång till. Det är troligt att du inte kan spänna upp en älg-sämsk i vardagsrummet eller avhåra åtta renskinn på toaletten ...

Själv har jag tillgång till två fina hemmiljöer att garva i. Den ena är en modern lägenhet med allt vad den har att erbjuda och den andra är mina föräldrars kök med tillhörande gäststuga/förråd.

Man kan dock behöva anpassa lokalerna något så att de blir lite mer funktionella. I gäststugan har jag skruvat



Användbara verktyg för hemgarvaren. Foto: Anna Westman.

fast två balkjärn och helt sonika lagt dit två smala brädor, vilket gör att det fungerar som räckbänk.

Oftast använder vi köksgolvet för att skrapa skinn och då föredrar jag att använda handskrapa. Många skulle kanske ha föredragit skavbom, men när man garvar hemma tar en sådan onödigt mycket plats. Ett annat mycket användbart verktyg är skalpell – fantastiskt bra om man vill få ur ett älgöra eller en bäversvans. Skalpeller finns att inhandla på apoteket.

Två balkjärn och två smala bräder fungerar som räckbänk. Foto: Anna Westman.





Mamma skrapar en killing på köksgolvet medan hunden visar ett vaket intresse. Foto: Anna Westman.

Utrymmen för bad

Lägenheten är utrustad med ett litet tvättrum i vilket jag exempelvis brukar anlägga ett litet kalkbad. Det kan vara bra att försöka hålla dörren till tvättrummet stängd för att försöka undvikaflugor som annars trivs i baden. Ett kalkbad brukar bli färdigt på några dagar så det är ganska hanterligt. Att anlägga en surpåse¹ i hemmet brukar inte vara populärt beroende på lukten och att det tar lite väl lång tid, ofta flera veckor, att bli färdig. I lägenheten finns även ett badkar som man kan tvätta skinn i (om man är ensam hemma). Badkaret lämpar sig för sköljning, men det är nog klokt att undvika att garva direkt i det då det finns risk för missfärgning av emaljen.

Jag använder mig främst av alun och fettgarvning men även av barkbad. Jag har hittills inte hittat några garvningsmetoder som är direkt olämpliga att använda i hemmiljö. Själv låter jag Lotta Rahmes skinngarv-



I tvättrummet i lägenheten kan man anlägga ett kalkbad för avhäring. Foto: Anna Westman.

¹ Surpåse=det blöta skinnets läggs hopvikt i en plastpåse och får ligga tills håren lossnar. I påsen skapas en surningsprocess och det kan ta en vecka, men det är beroende på temperaturen, ju varmare desto fortare.

ningsbok vara min *bibel* och inspirationskälla. Jag tar ofta fram den och bläddrar i den för inspiration och recept. Den kan jag varmt rekommendera. Jag utgick exempelvis från Lotta Rahmes recept på alungarvning, mjölning och återfettning när jag garvade ett lodjurskinn.

Torkning av skinn

Under garvningen behöver ju skinnen torkas flera gånger. Jag brukar använda lite olika sätt att torka skinnen. Man kan använda ett hönsnätsgaller att lägga skinn luftigt på om man exempelvis vill mjöla köttssidan. Denna metod gör det också lättare att kunna flytta runt skinn så de inte är i vägen för vardagslivet.

I lägenheten finns det också ett torkskåp, vilket fungerar utmärkt. Jag brukar ställa in lämpligt gradantal och ha dörren lite på glänt. I små rum kan faktiskt en kupévärmare fungera bra. I nödfall kan man ta till hårfönen, men det är både tidsödande och tråkigt. Dessutom blir man trött i armen. Hårfön kan bara rekommenderas för små skinn. I torkskåpet kan man torka hela skinnen medan man har möjlighet att anpassa torkningen mer med kupévärmare eller fön. Man kan anpassa avståndet om man exempelvis har ett värmekänsligt skinn eller vill koncentrera sig på vissa partier på skinnets som behöver mer eller mindre torkning.

Det finns flera olika sätt att torka skinn i hemmet. En träram med ett hönsnät blir ett utmärkt torkgaller. Hårfönen fungerar bra för torkning av speciella partier av ett skinn eller för små skinn, men är tidsödande. Ett torkskåp är en praktisk lösning som idag finns i många hem. En kupévärmare i ett litet rum kan ses som en variant på torkskåp. Foto: Anna Westman.



Min barkastrull är inte så stor, bara på 15 l, men den räcker utmärkt. Man behöver inte koka mer åt gången, eftersom man spår barklagen med vatten också. Under de dagar som skinnets ligger i första badet har man också gott om tid att göra ett andra kok. Foto: Anna Westman.

Mjukgörning av skinn

När det kommer till mjukgörning använder jag främst händer och knän. Jag har en dragvidja i gäststugan också. Den utgör ett pitoreskt inslag på stegen upp till loft-sängen. Därutöver har jag också räckbänken som kan





När det kommer till mjukgörning av de torkade skinnen använder jag främst händer och knän. I gäststugan har jag en dragvidja i gäststugan också. På stegen upp till loftsängen utgör den ett pittoreskt inslag. Sen har jag ju räckbänken också.

användas för ändamålet.

Jag hoppas att mitt bidrag har gett några ideér och inspiration till andra som vill börja garva hemma eller redan idag gör det.

Så här kan resultatet av hemgarvning se ut.
Naturligtvis är lodjuret godkänt och chip-märkt!
Foto: Marie Byström



Råräckning och rökgarvning – ett jaktäventyr

SOFIE KLEPPE-TURUNEN, KUGGOMS FOLKHÖGSKOLA, FINLAND

Jag har länge inspirerats av inuiter och olika nomadfolk. Deras kvinnor har varit duktiga på att sy vackra kläder i skinn och päls till sina män, jägarna, men också till sig själva och sin familj.

Jag bestämde mig för att börja sy jaktkläder till min man. Det skulle vara fina kläder som skulle bringa god jaktlycka. Kläderna skulle passa för jakt och fiske i södra Finland under höst, vinter och vår. De skulle passa till de mest varierade väderförhållanden och skydda mot fukt, kyla och vind. Och dessutom skulle kläderna passa till just min man.

Jag bestämde mig för att göra kläderna av hjort- och älgskinn, vilka båda är vilda djur i de finska skogarna. Skinnen ville jag garva med fett, bark och rök och sedan sy en lång jacka, som även skulle kunna användas som täcke under längre jaktresor. Genom att kombinera



pälsberedda hjortskinn med sämskgarvat älgskinn blir jackan dekorativ och dessutom varm.

Till jackan gick det åt ett mellanstort älgskinn, fyra hjortskinn och ett renskinn. Till pilkoger och jaktväska använde jag bellingskinn från älg och till skorna tog jag bellingar från ren.

Råräckning och rökgarvning

Jag började med att råräcka hjortskinnen. Detta innebär att skinnet, genom mekanisk bearbetning, garvas och mjukgörs med hjälp av sitt eget fett. Metoden har varit vanlig bland arktiska nomadfolk. Det är en särskilt bra metod för att pälsbereda sälskinn, men passar också bra för pälsberedning av bland annat bäver, hjort, ren, räv och älg. Om skinnet är mycket fett är det viktigt att detta avläggs och tvättas ut noga innan råräckningen. Det är också viktigt att skinnet, som torkas utspänt, inte får vara alltför torrt när råräckningen påbörjas.

Först skrapade jag skinnen rena från hinnor och fett, tvättade dem i vatten, torkade pälsen och spände upp dem ganska löst i ram. När skinnen var torra, skrapade och bearbetade jag dem mjuka med handskrapa och fett-skrapa. Därefter skrubbade jag skinnen ett par gånger med barkavkok från gran och sälj för att få dem lite mjukare och tåligare. Därefter mjukgjorde jag skinnen.

Jag använde samma beredning för älg- och renbellingarna, men jag smorde även in bellingskinnen med bark i flera omgångar.

Älgskinnen garvade jag med hjärna och tran. Först skrapade jag skinnet rent från hinnor och fett. Därefter spände jag skinnet i en ram och lät det torka. Så rakade jag av håren med vass kniv och skrapade både nerv- och köttssida noga med s-skrapa. Därefter smorde jag hela skinnet på båda sidor med garvämne bestående av en älgjärna kokad i vatten med c:a 5 dl sältran iblandat. Sedan fick skinnet mogna en vecka i solen med fett på. Skinnet fick ligga och mjukna i såpvatten över natten innan jag skrapade det rent med skavbommen och tvättade, torkade och mjukgjorde.

Renskinnet avhårade jag i vatten, tvättade med såpvatten, garvade med tran och lät det därefter hänga i solen tills det fick en vacker gyllene färg. Därefter blötte



jag det, torkade och mjukgjorde det. Renskinnet användes till alla jackans kanter.

Garvande rök

Både älg- och hjortskinnen röktes med färsk björk. Den ger ifrån sig en stark rök som ger en fin gyllene färg åt skinnet, men man måste komma ihåg att ta bort nävern, annars blir det sot i röken.

Rök används ofta som sista ledet i garvning, men kan också användas som en del i processen med fettgarvningen. Den hjälper fettet att bättre tränga in i skinnet. Man kan röka skinn i rökhus eller kåtor, eller



sy röktaält, men pälsen skall helst inte få rök på sig för då blir den fet och gul. Man kan gott röka skinn med murken ved. Det är antiseptiska ämnen i röken som hjälper till att garva och impregnera skinnet. Röken ger skinnet en vacker gyllene färg och gör det vattentåligt.

Jag sydde först ihop hjortskinnen till ett tält med pälsen utåt, och rökte dessa i ungefär sex timmar. Älgsämsken sydde jag också ihop till ett tält, som jag sedan rökte på båda sidor, ungefär fyra timmar på varje sida. Därefter fick skinnen hänga och vädra några dygn.

Jaktväska, skor och pillkogret

Sedan sydde jag jaktväskan och pillkogret åt jägaren. Väskan är tillverkad av en bit av älgsämsken, som jag skar loss före rökningen. Den är ihopsydd med remmar från samma skinn och enkla kaststygn. Kanterna är dekorerade med remsor av älgbelling. På väskan har jag målat ett geometriskt mönster av älg huvuden. Det är ett sibiriskt motiv som ska skydda jägaren och ge lycka i jakten. Samma geometriska mönster finns också med andra djurmotiv.

Målarfärgen har jag gjort genom att koka krossad al bark i vatten och sedan noggrant sila avkoket genom tyg för att sedan koka ihop det till en ganska tjock färg. Jag använde en rundad träpinne till att måla med.

Pillkogret syddes ihop av två älgbellingar och en bit älgsämsk, och målades sedan med samma geometriska älg huvudmönster.

Skorna syddes ihop av åtta renbellingar med hjälp av sentråd. Modellen bygger på ett samiskt mönster från Hattfjellidal i Norge, men jag har ändrat lite och gjort dem bredare och högre för att bättre passa min man. Skorna fungerar bäst i minusgrader och snö. Om det är fuktigt väder fungerar läderskor bättre eller kanske kraftigt rökta mockasiner av sämskskinn.

Jacka av kanadeniskt snitt

Därefter påbörjade jag jackan. Jag utgick från ett mönster till en jaktjacka som användes av jägare från Nas-





kapi, Montagnais och Cree-hunters i Quebec i Kanada mellan 1700–1930.

När mönstret var tillpassat, skar jag ut bitarna. Först skar jag ut bitar av hjortskinnen. När man skär i pälskinn är det särskilt viktigt att inte skada pälsen och bara skära i skinnet. Detta för att pälsen ska hjälpa till att dölja sömmar och kanter och göra jackan mer tät och snygg. Dessutom är det viktigt att håren ligger nedåt i det färdigsyddas plagget, så att vatten och snö kan rinna av. Jag skar ut bitarna med en ulo och höll upp skinnet från bordet medan jag förde ulon från mig för att inte skada pälsen.

Därefter skar jag ut bitar av älg sämsk, också det med ulo. Älgskinnet var av olika tjocklek så det var viktigt att välja rätt del av skinnet till rätt del av jackan så att exempelvis ärmarna blir mjuka och flexibla och ryggen stadig. Oftast kan det vara till hjälp att skära mönsterbitarna till klädesplagget baserat på hur skinnet sitter på det levande djuret.

Renskinnet skar jag i långa remsor som sedan användes för att förstärka sömmar och kanter.

När bitarna var färdigskurna, sydde jag ihop jackan för hand med vaxad lintråd och vassa nålar.



Varje skinn är unikt

Särskilt i nordliga och arktiska områden har kläder av skinn och päls varit livsviktiga för människorna. Att bereda djurs skinn och att sedan sy vackra kläder av dem är också ett sätt att hedra djuren samt föra deras kraft vidare. Skinn är ett levande material och kan ge mycket värme om det hanteras väl. Varje skinn är unikt och därför är garvning av det enskilda skinnet alltid en ny erfarenhet. Man kan aldrig säkert säga hur det färdiggarvade skinnet kommer att se ut. Det är också det unika garvade skinnet som gör de färdiga kläderna vackra och så olika.

Traditionell skinngarvning är ett hantverk som håller på att dö ut. De flesta skinn kastas eller garvas i stora fabriker med mycket kemikalier. Därför är det viktigt att ta vara på denna fina kunskap. Jag avser att fortsätta att garva med traditionella metoder, lära mig mer, lära ut teknikerna och försöka hålla liv i detta fina hantverk.

Jag ser fram emot att se hur jaktjackan kommer att förändras av användningen, om den kommer att skydda jägaren mot fukt och kyla samt bringa god jaktlycka. Jag vill avslutningsvis särskilt tacka Aja Petterson, Lena Börjeson och Lotta Rahme för inspiration och kunskap.







Foto: Amos Kipeen

Garvning med mongoler och massajer

LENA LISDOTTER BÖRJESSON, FOSEN FOLKHÖGSKOLA, NORGE

Kunskap om traditionell garvning förmedlas i allmänhet av människor som representerar en ”naturnära” kultur till andra som är mer ”industrialiserade”. Vi tror gärna att all kunskap bevaras i ett mer traditionellt samhälle, men så är det inte alltid. Ibland går kunskapen den andra vägen: Jag har fått lov att vara en länk och visa både mongoler och massajer hur man garvar enligt andra naturfolks traditioner, eftersom de grupper jag besökte inte visste hur man gör.

Skinngarvningsprojekt i Darhan, Mongoliet

Vintern 2000 var jag engagerad av Norsk Luthersk Misjonssamband i Darhan, Mongoliet, som bl.a. drev ett hantverksprojekt. Deltagarna ville lära sig att garva sulläder till tofflor som de tovade och sålde. Deltagarna var stadsbor och hade ingen tidigare erfarenhet av garvning, och meningen var att jag skulle

lära ut de traditionella metoder vi använder här i Skandinavien. Men som jag hade hoppats fick jag kontakt med några äldre människor som berättade om de mongoliska metoder som i viss mån fortfarande användes av den boskapsskötande delen av befolkningen. Dessa recept använde vi förstås också i projektet.

Hur vi arbetade

Det var 20–40 minusgrader, så vi höll till inomhus i tovningsverkstaden. De kvinnor som egentligen skulle ha varit deltagare tyckte att arbetet verkade tungt och smutsigt, så de skickade sina män i stället. Bara en deltagare kunde lite engelska, så vi kommunicerade genom honom och med hjälp av en engelsk – mongolisk ordbok. Ibland fick den administrativa personalen rycka in som tolk. Tur att mycket går att visa praktiskt!



Författaren demonstrerar hur man mjukgör ett skinn med hjälp av en *hedreg* (se även ovan). Foto: Marie Byström



Vi provade ut två skandinaviska metoder och fyra mongoliska med likvärdigt resultat. Att hitta en bra plats för fettgarvning var svårt med tanke på kylan (de f.d. ryska militärbaracker vi höll till i var dåligt isolerade), så man förstår varför garvning oftast gjordes på sommaren.

Resultat och erfarenheter

Projektet blev inte vidarefört. Jag tror orsakerna var minst två: 1) Vi hann inte bygga upp tillräcklig kompetens för att deltagarna skulle vilja eller våga gå vidare på egen hand. Det fanns ingen person som jag kunde överföra all kunskap jag hade till, utan de nya erfarenheterna blev utspridda i kollektivet. Det fanns inte heller något skrivet på mongoliska om skinngarvning. 2) De enkla metoderna upplevdes kanske för arbetskrävande av de urbaniserade kursdeltagarna.

Kort om mongolisk skinnberedning

Får- och lammskinn användes till kläder och foder till stövlar, och get- eller kalvskinn användes till mattor. Det gick åt 7–10 fårskinn eller 30 lammskinn till en skinnkappa i vuxenstorlek. Man garvade oftast på som-

maren. Eftersom djur slaktades året runt konserverade man skinnen genom att sträcka ut och torka dem på marken.

En vanligt förekommande ingrediens i olika garvningsrecept var vassla. En annan ingrediens var ett vitt pulver som vi skrapade av stenar vid en uttorkad sjökant. Det var troligen ett salt, eftersom det uppskattades av djur. Test i laboratorium har visat att det inte är alun, som ju också förekommer fritt i naturen på vissa ställen. Dessa ingredienser tillsammans med vanligt salt och yoghurt var de vanligast förekommande i olika kombinationer i recepten. Lever blev använd i ett recept, liksom hirs. En av mina informanter kände inte till hirsgarvning, och hirs har inte alltid varit lätt att få tag på i Mongoliet. Hur utbredd den metoden har varit är därför osäkert.

Skrapning gjordes på samma sätt som vi är vana vid. Man kunde också låta skinnen frysa fast i isen, så att fett och hinnorna satt kvar när man sedan drog bort skinnen. (Jag har inte prövat – men vill gärna få respons på metoden!)

Utmärkande för de mongoliska skinnen var deras mjukhet. Att mjukhet ansågs viktigt visade sig också

i metoderna som beskriver grundlig mjukgörning, ibland även före garvningen. Detta gjordes speciellt med skinn som inte skulle ligga i ett bad men bara bli insmört med de garvande ämnena. Det fanns två slags mjukgörningsredskap – *talkhi* och *hedreg*.

En *talkhi* består av två lodräta träskivor med taggar på överkanten. Skivorna är cirka 60 cm långa och 30 cm höga, och står parallellt med varandra med cirka 30 cm avstånd, förenade i underkanten med tvärgående pinnar. Skinet läggs med köttssidan över de taggiga överkanterna och pressas ner i det trånga utrymmet mellan skivorna med hjälp av en rörlig arm som är fäst emellan skivorna i ena änden. Skinet mjukgörs av friktionen som skapas när skinet dras över de taggiga skivorna. En *hedreg* är en taggig träpinne, cirka 100 x 6 cm. Skinet hålls fast mellan fötterna, och läggs dubbelt över redskapet som tillsammans med skinet hålls fast i ena änden med vänsterhanden. Mjukgörningen sker av den friktion som skapas när man sedan drar redskapet mot skinet med högerhanden i en bågrörelse mot sig i riktning från fötterna mot magen.

I flera av recepten lades skinnen i ett bad med bl.a. yoghurt, vilket medförde att ullen blev ganska fet. Jag hörde inte något om att ullen tvättades, kanske beroende på att vatten ibland är bristvara i Mongoliet. Däremot nämndes att man i ullen kunde massera in en blandning av hälften vetemjöl av bra kvalitet och hälften tvättmedelpulver, och därefter skaka skinet kraftigt. Det skulle ge en vitare och mindre fet ull.

Efter garvning och mjukgörning skrapades skinnen igen för att få en slät yta på köttssidan. Ytan skulle kännas torr, inte fet. Man underhöll inte ett skinn i bruk med fett, eftersom fett ansågs minska livslängden.

Hirsgarvning

Recept från Mongoliet, muntlig källa, kombinerat med egen erfarenhet. Utprovat med gott resultat på Fosen folkhögskola i Norge. (Vi vet inget om hållbarheten över lång tid, men inget tyder på att den skulle vara dålig.) Metoden sadades bevara skinet mjukare om det blivit vått. Mängderna är lagom till ett (litet) lammskinn.

15 liter vatten

500 gr. hel avskalad hirs (kan köpas i hälsokostbutiker)

700 gr. salt

Värm 3–4 liter vatten tills det börjar koka. Tillsätt hirs, och låt vattnet småkoka tills hirs, och låt vattnet småkoka tills hirs, och låt vattnet småkoka tills hirs öppnar sig till små "popcorn". Ta vattnet av spisen, tillsätt varmt vatten så att det blir ca 15 liter. Låt vätskan svalna. Tillsätt saltet och lös upp det helt. Låt därefter vätskan jäsa i 2–3 dagar i mongolisk sommartemperatur (= varm rumstemperatur). Rör i badet några gånger per dag.

Skrapa, vek och tvätta ull och skinn på vanligt vis. Skölj ullen noga – såprester i ullen kan bromsa jäsningen i hirsbadet. Krama ur ullen.

Sänk ner hela skinet i garvbadet, och rör i badet 4 gånger per dag. För att undvika att få hirs i ullen kan hirs samlas i en löst vävd påse som kramas varje gång man rör i badet. Låt badet stå kvar i varm rumstemperatur. Se till att ingen del av skinet ligger ovanför vattenytan.

Lamm- och killingskinn ska ligga 3-4 dagar i badet.

Getskinn " " 4-5 " "

Fårskinn " " 5-6 " "

Ta upp skinet ur badet och skölj ullen. Undvik att skölja skinnsidan (?). Torka och mjukgör på vanligt vis. Ullen kan lukta surt, men den mesta lukten försvinner när ullen torkat. En alternativ garvning är att skölja hirs i varmt vatten några minuter och låta vassla, hirs och salt i samma proportioner jäsa tills färgen på vätskan blivit ljus gul innan man lägger ner skinet. Samma garvningstid.

Massajerna är ett boskapsskötande folk och deras getter har kort, blank päls med fin teckning. Foton: Lena Börjesson.





Kvinnorna arbetar helst tillsammans. Foto: Amos Kipeen

Skinngarvningsprojekt i Maasai Mara, Kenya

Sommaren 2009 ledde jag ett skinngarvningsprojekt i Aitong, en marknadsplats strax utanför den kenyanska nationalparken Maasai Mara. De massajer som bor runt omkring är till stor del fortfarande boskaps-skötare. Alla kvinnorna som deltog i projektet hade stor vana av att arbeta med skinn utan andra redskap än en skrapa, men de visste inte hur man garvar. Skinnen bara torkades och mjukgjordes. De används av massajerna själva bland annat ovanpå deras bäddar av kvistar och grenar, men också i ceremoniella sammanhang.

Jag var inbjuden av en norsk kvinna som arbetar på en turistlodge i reservatet. Meningen var att jag skulle lära kvinnorna att tillverka så mjuka skinn att de sedan kunde sy exempelvis väskor och kuddfodral och sälja dem på lodgen. Speciellt de korthåriga getskinnen är vackra och lämpliga att sy olika produkter av.

Hur vi arbetade

Projektet genomfördes utomhus i en temperatur som varierade mellan runt 10 grader på natten och 25–30 på

dagen eftersom det var vinter när jag var där. I Aitong finns områdets enda brunn, så några kvinnor kunde få gå upp till två timmar varje dag för att hämta vatten eftersom de bodde långt därifrån. Vi hade dock riklig tillgång på vatten eftersom vi arbetade på ett område som hör till ett trädplanteringsprojekt, och därmed hade egen ledning från brunnen.

Kvinnorna skulle vara på plats mellan kl. 10–16 måndag–lördag, men det visade sig inte fungera helt. De hade djur och barn att ta hand om hemma innan de kunde komma, och ibland var det elefanter på vägen som gjorde att kvinnorna fick gå omvägar för att komma fram. På fredagar var det marknad, så då blev det en kort dag.

Relativt kort arbetstid i kombination med att kvinnorna tyckte om att arbeta tillsammans – de kunde vara 4–5 stycken som satt på marken och skrapade eller mjukgjorde samma skinn – gjorde att jag fick ompröva min tanke att alla kvinnor skulle ta hand om ett eller två skinn var och lära sig alla moment genom att garva det själv. Pojkarna som arbetade på trädplanteringsprojektet och jag gjorde därför det som måste utföras då kvinnorna inte var där, som t ex passning av skinn som skulle vekas och en del mjukgörning.



Det akaciagarvade skinnet blir vackert ljusbrunt. Foto: Lena Börjesson.

En kvinna kunde lite engelska. I övrigt klarade vi oss med praktisk demonstration, eller också fick vi tolk-hjälp av någon av pojkarna. Tillsammans prövade vi ut hur de olika metoderna kunde anpassas till de lokala förhållandena, och vilka som kunde passa för kvinnorna att arbeta vidare med.

Vi garvade med hjärna, vetemjöl och majsmjöl, hirs och akacia utan alun. Majsmjöl fungerade bra, och gav skinnet en behaglig, sammetsaktig yta. Hirsens var annorlunda än den mongoliska och den vi får i Sverige, så det fungerade inte att koka den som jag hade lärt i Mongoliet. När kvinnorna prövade att mala hirsens till mjöl innan vi jäste den fungerade det däremot utmärkt.



Fröskidor från *Acacia nilotica* ska krossas och kokas Foto: Lena Börjesson.

Den vegetabiliska garvningen gjorde vi på samma sätt som när vi garvar med t.ex. granbark här i Norden, men i stället använde vi torkade, krossade och kokade ärtskidor från *Acacia nilotica* istället. Det gav en betydligt starkare barklag än jag är van vid, så man fick vara lite försiktig. Det gav ett ljust, fint skinn som fick en vacker brun färg efter infettning. Vi prövade också kallbarkning med gott resultat, dvs. vi la ner skinnet i ett bad av vatten och okokt krossad akacia som långsamt blev starkare genom att barken urlakades.

Resultat och erfarenheter

Alla metoderna fungerade, men kvinnorna var mest förtjusta i akaciagarvningen.

Alla var överens om att de ville arbeta vidare med att garva sina skinn. De var påtagligt glada och överraskade över hur lätt det var att med obetydligt större arbetsinsats få mjukare skinn. Att de var vana vid att arbeta med skinn på ett tidskrävande sätt sedan tidigare innebar att omställningen inte var så stor, och metoderna var så enkla att alla förstod dem. Dessutom är ju vissa av ingredienserna gratis (hjärna och akacia), och investeringen i redskap minimal efter att vi hade byggt en räckbänk och jag hade lämnat kvar mitt räckjärn.

Det som kan bli problematiskt är vattentillgången om kvinnorna ska garva skinnet hemma. Mjukgörningen kan också vara knepig i ett klimat som är så



Dennis förvaltar de nyvunna garvarkunskaperna. Till höger avhårning med aska och benskrapa. Foton: Lena Börjesson.

varmt – vi hann inte mjukgöra skinnen helt innan de var torra trots att vi arbetade intensivt med dem när solen hade gått ner.

En erfarenhet från det mongoliska projektet var värdet av att överföra inte bara så mycket kunskap som möjligt till så många som möjligt, men också att ha en eller två personer som tar del i precis allt, inkl. alla detaljer. Att kunskap är en gåva som kan vara mer värdefull än pengar markerades genom att förmannen Dennis sista dagen fick mitt sista par rosa gummihandskar. De fick utgöra det symboliska tecknet på att han nu blivit Aitongs garvare, och att han fått en kunskap som han ansvarade för att förvalta.

Kort om massajisk skinnberedning

De massajer jag arbetade tillsammans med brukade torka sina skinn genom att spänna ut dem på marken med träpluggar. Därefter skrapades skinnen med en järnskrapa, smordes in med antingen ett fast matfett eller något av djurets egna fetter, och mjukgjordes för hand utan några redskap. Eventuell avhårning gjordes genom att strö torr aska över hårsidan och skrapa av håren med en benskrapa.

Avslutning

De båda projekten hade ungefär samma utgångspunkt och förutsättningar. En viktig orsak till att projektet i Maasai Mara lyckades bättre än det i Mongoliet som inte blev vidarefört, var troligen att massajerna var vana vid att arbeta med skinn sedan tidigare. Det var därför lätt för dem att ta till sig den nya kunskapen på den korta tid vi hade till rådighet. I Maasai Mara fanns det också en person som lärde sig tillräckligt mycket för att kunna utveckla sig själv och andra, och dessutom hade en förväntning på sig att driva projektet vidare.

Personligen har jag haft stor glädje av att möta andra kulturer genom ett hantverk. Det har varit ett privilegium att få arbeta, experimentera och gå en väg tillsammans mot ett mål som ingen av oss har känt helt på förhand, i stället för att mötas i en stereotyp fotoobjekt- respektive turistroll.

Författaren undervisar i skinnberedning på Fosen folkehøgskole i Norge



Garvning engagerar

Här är några ögonblicksbilder från seminariet: Isse Israelsson, Ájtte, föreläser engagerat (överst till vänster) och lika engagerad var Anne Lisbeth Schmidt från Nationalmuseet i Köpenhamn. Irene Dorra och Eva Björklund samspråkar om samisk läderslöjd (till höger). Nedersta bilden skildrar kunskapsstationen ”fiskgarvning” där Isse Israelsson delar med sig av sina erfarenheter rörande ämnet. (Foton: Marie Byström)





Kunskapsstationer

Väska av lax, ål, lake och röding (tillverkad av Isse Israelsson)

Kan man livnära sig på garvning?

HELENA GJAERUM, UNDERSÅKER & LINDA MAASING, REJMYRE

Under gruppernas besök vid stationen framkom det att inte många hade funderingar på att starta garveriverksamheter eller hantverksföretag. Ett fåtal drev idag verksamheter eller hade lagt ner sin verksamhet. Varje ingång på diskussionen startades därför med att Helena och jag förklarade vår företagsvision och hur planerna hade ändrats genom åren. Båda har haft mer storskaliga planer som nu har utkristalliserats till mer nischade inriktningar med småskalighet och ”flera ben att stå på” som förutsättning.

Vi utgick från våra i förväg skrivna funderingar på saker att tänka på innan start av garveriföretag (se bilagor). Några punkter som vi i grupperna diskuterade var:

- En någorlunda gemensam prissättning, där vi garvare är stolta över våra produkter och försöker få upp priserna för att få ut en skälig timpenning för våra produkter. Hobbygarvarna som ”dumpar” priserna kan var ett problem för den som vill livnära sig på garvning. Vi diskuterade värdet av ett kontaktnät för att hjälpa varandra att hålla en gemensam prissättning.
- Att kroppen kan sätta käppar i hjulen. En traditionell garvare som använder minimalt med maskiner är väldigt beroende av sin kropp som verktyg och maskin; går den sönder fungerar inte verksamheten.

Kan jag orka jobba fram till pensionen??

- Vilka produkter man ska satsa på? Några tyckte att man ska göra väldigt exklusiva saker som man försöker få någon designbutik/designer att sälja, alltså satsa mycket tid på att hitta den rätta och köpkraftiga kundkretsen, exempelvis i utlandet. Man kan även försöka nischa in sig hos de grupper som ägnar sig åt ”levandegörande” av historiska tidsåldrar, såsom vikingatid, medeltid etc.
- Att ensamhet kan knäcka även den bästa idé. Att var man startar sin verksamhet eller om man kan samarbeta med likasinnade har stor betydelse.
- Att kritiskt fundera över hur miljöriktig den egna beredningen är.
- Vi diskuterade alla regler som man måste ha bra koll på och Jordbrukverkets höga krav på anläggningen.
- Vi pratade mycket om att stå på många ben, i alla fall till att börja med. Det är bra att ha något att falla tillbaka på om det skulle gå lite knaggligt vissa perioder.
- Ska man använda sig av vissa maskiner eller ska man göra allt för hand var något som kom upp några gånger.
- Sammanfattningvis kom vi fram till att vi tror på idén att livnära sig på eget företag inom traditionell garvning/beredning.





Irene Dorra om samiskt skinnhantverk i Härjedalen

BERÄTTAT FÖR SUSANNE SWEDJEMARK, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

Irene Dorra växte upp i Käringsjön, byn som på femtio-talet flyttades till Brändåsen. Anledningen var att det inte fanns någon väg till Käringsjön och byn var utan elektricitet, rinnande vatten och avlopp. Myndigheterna ansåg att det var lättare att flytta hela byn än att bygga väg och dra el i det svårtillgängliga landskapet.

Irene var tolv år när de flyttade och har många minnen från den gamla byn. Angående det samiska hantverket säger hon att det idag är tråkigt att tänka på allt som slängdes i samband med flytten. Inom skinnhantverket som finns bevarat från Käringsjön finns påsar och handskar med ett säreget mönster konstruerat av applikationer av vitt fettgarvat renskinn på brunt barkgarvat.

Inom den samiska kulturen är Irene aktiv på många vis: språkundervisning, skinnslöjd, dräkttillverkning med alla tillbehör, skosömnad, matlagning, allt från slakt och styckning till tillvaratagande av renen m.m. Från det hon var barn har hon lärt sig hantverken i en levande tradition av sin mamma, mormor och alla andra kvinnor runt omkring. Irene minns hur de hemma hade en sockerlåda av trä där renhåren samlades in i samband med pälsskinnsömnaden. Irenes mamma satte Irene i den så hon skulle hålla sig varm och lugn. Renhåret är bland det varmaste som finns, man har använt dem till bolstrar och kuddar.

En kvinna som betydde mycket för Irene var hennes faster, *sjäsa* Lovisa, som själv inte hade någon dotter. Hos henne sydde Irene sina första skor, till sin docka. Den enda samiska undervisning som var bra då Irene gick i skolan var slöjdundervisningen, någon annan samisk undervisning förekom knappast. Man skulle helst inte prata samiska överhuvudtaget. (Irene lärde sig svenska i samband med att modern fick tuberkulos och vistades ett år på Solliden. Irene 5 år och hennes syster 3 år var där sex månader för observation, när de därifrån pratade de svenska.) I skolans sjätte och sjunde klass sydde Irene en kolt med barmkläde och tillbehör. Den använde hon vid sin konfirmation. Kläderna finns ännu kvar och visas ibland upp på utställningar.

Om garvning

Garvningen av skinnen var förr en naturlig del av var-



Mönstren på en Käringsjöväska tillverkad av Irene Dorra.
Foto: Marie Byström

dagen, man tänkte inte på det som något märkvärdigt. Varje vår och försommar garvades skinnen innan det var dags att flytta upp på fjället för kalvmärkningen. Alla i hela byn gjorde det. Man garvade skinn och tvätade kläder efter vintern. Utomhus vid någon bäck värmdes man tvättvatten och kokade barken till garvningen. Man arbetade gärna tillsammans – då blev det roligt!

Efter slakten på hösten och vintern (före jul) så torrades alla skinn och förvarades så till det var dags för garvningen. Till garvningen används bark från olika trädslag: björk, gran, sälg eller vide. Man använder den som finns till hands beroende på var man är. Till fjälls finns det vide, det går åt stora mängder till ett skinn. Dvärgbjörk kan användas när det inte finns annat, men det är ”ett himla jobb”, Irene har inte använt det mycket. De olika sorternas bark ger olika färg och kvalitet på skinnen och man kan välja användningsområde utifrån det. Vid garvningen kokas barken ett par timmar, efter att ha silat av den kan man koka barken en gång till. Om man har kokat barken två gånger så används det andra koket till det första garvbadet. Skinnen ligger i barkbadet olika länge, några dagar eller några veckor. Det beror på vad man håller på med i övrigt och hur skinnen och barken är i kvaliteten. Det är dock helt

meningslöst att låta ett skinn ligga i ett urlakat barkbad där garvsyran förbrukats, låter man det ligga kvar där börjar det surna.

Efter barkningen så torkas skinnen något innan de smörjs. När Irene var barn var det alltid klövfett, *sjhaehka-voeje*, som användes – ett fantastiskt fett som inte stelnar i kyla. Idag använder hon det inte på grund av att det är mycket jobb med att få till det. Det är jobbigt att koka klövar. Irene smörjer idag sina skinn med pälsfett eller matolja.

Om sentråd och sömnad

Senorna togs till vara vid slakten, rengjordes och torkades. Man spann tråd vid behov i samband med sömnaden, och det är klart, hade man en liten stund över kunde man spinna för att ha på lager. Ingen tid gick till spillo, det fanns alltid något att göra. Gammalt tillbaka gjorde man kraftig sentråd till lasso och tömmar, som förstärkning inuti renens grimma och till öglorna i akjan (pulkan).

På bild 1 (överst) ses rengjorda och torkade senor, det övre sammanhängande breda partiet är ryggsena, därunder syns ena änden på en bensena (längst ned en enstaka fiber). Ryggsenorna ger långa fibrer och tunna trådar som man använder till finare sömnad, t.ex. är applikationerna på Käringsjöväska sydd med ryggsena. Benens senor är både starkare och kraftigare, av dem kan man göra tjockare trådar till kraftigare sömnad, exempelvis till skor där man vill ha en hållbar söm som håller sig spänstig och mjuk. När Irene får frågan om hon någonsin skulle sy ett par skor med ryggsena tittar hon på mig en stund innan hon säger ”Det skulle jag aldrig få för min mamma!”

När man ska spinna sentråd börjar man med att mjuka upp senorna med saliv, samtidigt biter man försiktigt och river loss småbitar, man använder hela munnen. (Bild 2) Om man ska göra mycket tråd är det bra att först blöta upp dem i vatten, gärna med lite salt i. Ska man bearbeta mycket tråd med munnen är det annars lätt att man får sår i munnen. När de ska spinna torkar man av dem och fuktar med saliv. Saliven är mycket viktigt då den får senfibrerna att liksom klistras ihop, något som i sin tur har betydelse för att få fina skarvar – en skicklig spinnerska gör sentråd där skarvarna är omöjliga att se. Spinningen går till så att man håller två fibrer bredvid varandra på låret, med hjälp av handen snor man dem båda samtidigt genom att dra handen mot sig (bild 3). Slutligen förstärker man



Bildsvit: Irene Dorra gör sentråd på det traditionella viset med hjälp av tänder och fingrar. Foton: Marie Byström.



tvinningen genom att med handen rulla tråden från sig (bild 4).

En viktig detalj att hålla reda på är riktningen på tråden. Ryggsenen har en hårdare ände baktill i renen, fram emot skulderbladen smalnar den av och blir tunnare, det är denna tunna ände som ska träs i nålen. Man spinner alltid tråden från den tunna nålsänden. Benens senor har ingen särskild nålsände, de blir som de blir, man ser när man river av fibrerna vilken ände som passar bäst och spinner från den.

När det gäller längden på tråden så är det i början enklast att hålla sig till längden på senan. När det gäller skosömnad, med tråd från benens senor, så behöver man bara kortare trådar eftersom man syr ihop små bitar och det blir korta sömmar. Det skulle bara vara till besvär med långa trådar. Till sömnaden används skärnålar, sylar behövs inte för skinnet fuktas för att bli mjukt. Man börjar aldrig sömmen med knut, man lämnar en liten ände som man syr in i de första stygnen. Man fäster genom att sy några stygn tillbaka över de sista. Vissa sömmar, t.ex. på skorna kan man förstärka genom att sy över extra trådar på båda sidor av sömsmånen.

En sak med sömmar av sentråd tycker Irene är fantastisk – att de inte går att sprätta! ”Om man måste ta upp får man skära av varje stygn och dra ut trådarna med tång och pincett.” Denna egenskap gör att sömmarna blir oerhört starka, om något stygn går av så löper inte sömmen upp. Sentråden betar sig överhuvudtaget precis som skinnet, den torkar och blöts på samma sätt och sömmen är alltid tät. Irene är inte särskilt förtjust i

den syntetiska sentråd som man kan köpa idag. Visst, den är lättsam att arbeta med men med tiden skär den sönder skinnet och sömmarna går sönder!

Om skor

Vardagsskor (av bellingar) sys med tåns sömmar inåt och utan remsor emellan. Detta gör att sömmen när den är rättvänd är slät och då fastnar inte någon snö. Finskorna sys med tånsömmarna utåt och klädesremsor i klara färger mellan sömsmånen som dekoration. Till vardagsskorna användes förr skoband som virades tätt runt skoskaftet. De smordes också noggrant invändigt med tjära för att bli täta. Finskorna fick snörning och en kantning av kläde upptill, de har inte samma krav på att vara täta då man inte pulsar omkring i snön med dem. På senare tid har de fått högre skaft.

Idag när Irene syr skor gör hon det tillsammans med andra. Det är ett sätt att hjälpas åt, och också ett sätt att lära vidare till någon annan.

Om framtiden

Det samiska skinnhantverket har hela tiden förändrats. Kvalitet, utseende och behov har växlat genom tiderna, det finns trender även inom hantverk. Idag är det inte så många som håller på, bara de som verkligen vill. Ibland känner sig Irene ganska pessimistisk, vet inte om skinnhantverket finns kvar om 100 år. ”Därför är det viktigt att det vi vet idag blir nedtecknat” säger Irene, ”för vi vet ju inte vilka behov som kommer att finnas då.”

Sälskinnsгарvning

ANN SALOMONSON & ANNIKA SANDSTRÖM, HOLMÖN

Vid den här stationen visade vi gamla föremål i sälkinn från Holmöns Båtmuseum. Holmön, som ligger mitt Kvarken utanför Umeå, har en gammal säljagartradition och skinnen togs givetvis tillvara. Troligtvis var inte garvningsmetoden på Holmön särskilt raffinerad. Skinnen spikades bara upp på en ladugårdsvägg för att torka och någon omfattande mjukgörning tror vi inte skedde.

Vi visade även några produkter och sälkinn som vi garvat enligt en metod från kanadensiska inuiter. För att få dessa tunna och smidiga skinn bör man inte använda skinn från stora djur eller hannar över 100 kilo. Här följer en kortfattad beskrivning om hur vi flår och garvar våra sälkinn.



En säl flås under en kurs i sälskinnsberedning på Husvaeret i Vega skärgård, Norge. Foto: Annika Sandström.

Flå sälen

Öppna huden med ett snitt från bröstbenet ner till någon centimeter ovan anus, skär sedan från underkäken och nedåt. Börja flå men var försiktigt med kniven så att det inte blir hål i skinnet! Om du inte vill använda köttet så lämna kvar ungefär två cm späck på skinnet. När du kommer till framlabbarna så flår du runt dem upp till handleden där benet kapas, så att labben blir kvar i skinnet. Vid huvudet skärs skinnet av mellan ögonen och öronhålen. Vid bakändan skär du från mittsnittet, runt anus och längs labben ner till simhuden. Skär av skinnet runt hasleden. Skölj skinnet noga i kallt vatten så att blodet försvinner. Låt skinnet rinna av en stund.

Skära bort späck och hinnor

Späck och hinnor ska skäras bort. Då behövs ett lutande skrapbord, cirka 60 x 40 cm, och en vass ulu. Ställ skrapbordet på ett bord så blir arbetet bekvämare.

Lägg skinnet på skrapbordet med hårsidan nedåt och huvudändan mot dig. Tag ett stadigt tag i skinnet med fingrarna för att spänna det och börja skära bort späck och hinnor. Håll handen under skrapbordet! I början kan du sticka in pekfingret i öronhålet för att spänna skinnet. Ulu ska skärpas ofta och arbeta med den flata sidan nedåt i en vinkel av cirka 20 grader. Det är lite trixigt i början och svårt att veta om man skär på rätt nivå. Ser du små svarta prickar har du gått för djupt och skurit av hårsäckarna. Har skinnet en vitrosa ton har du skurit för grunt och inte fått bort hinnor.

Runt framskrävlorna kan det vara knepigt, men har du lämnat skelettet kvar så hjälper det till att hålla skinnet spänt. Skär sedan av skrävelskinnet en bit upp så kan hålet justeras senare.

Det är viktigt att hålla skrapbordets yta fritt från små späcksmulor och annat skräp som orsakar små hål när du skär ner just där. Lyft skinnet emellanåt och rengör ytan.

Pressa ut överflödigt späck

När skinnet är uttunnat pressar du bort överflödigt fett med en isskrapa eller liknande. Börja med köttetsida



Skinnen skärs rena från späck och hinnor. Arbetet blir bekvämare om skinnet ligger på ett lutande skrapbord. Foto: Annika Sandström.

och pressa, från huvudändan och nedåt. Vänd och upp-
repa på hårsidan.

Justera och sy ihop labbhålen

Lägg skinnet plant och nyp ihop labbhålen så att det bildas en springa som är parallell med kanten. I ändarna står det upp extra skinn som du skär bort. Sy sedan ihop det avlånga hålet kant i kant. Dra åt sömmen.

Tvätt

Det tunna fasta skinnet ska tvättas och gnuggas flera gånger i ljummet vatten och diskmedel så att allt fett försvinner från hårsidan.

Torka pälsen

Häng upp skinnet över en rundstav eller hårt spänd lina för att torka hårsidan. Undvik direkt solsken. Använd klädnypor som håller ihop skinnets kanter. Då torkar inte köttssidan. När håren rest sig är pälsen torr.



Skinnen tvättas noggrant i vatten och diskmedel så att fett försvinner. Foto: Annika Sandström.



Sälskinnen torkas uppspända på ett skuggigt, men blåsigt ställe. När hela skinnet är gråsvart är det redo att mjukgöras. Foto: Annika Sandström.

Om du slarvat med tvättningen reser sig inte håren, utan fettet ”klistrar” fast dem. Då måste du tvätta skinnet igen!

Spänna upp sälskinnet

Skär hål i kanten av skinnet med cirkaa tio–femton cm mellanrum. Hålen ska skäras cirka sju mm från kanten och ligga parallellt med den och just så stora att du kan peta igenom ett garn. Öronhålen finns redan, gör två till vid huvudet, fem i bakändan och övriga hål jämt fördelade. Spänn upp skinnet i en ram med ett garn som inte töjer sig. Fäst först huvuddelen, sedan bakdelen och fortsätt med resten. Spänn så att skinnet sträcker ut sig – men inte för hårt. Du ska kunna se handens kontur i när du trycker den mot skinnet. Ramen ska sedan stå med skinnets köttssida utåt på ett skuggigt men gärna blåsigt ställe.

Mjukgörning

Efter 1–4 dagar börjar skinnet svartna. När hela skinnet är gråsvart tar du ner det. Här brukar vi tvätta skinnet en sista gång med lite diskmedel och hänga det över en rundstav tills det är *nästan* torrt. Det ska inte vara riktigt lika mörkt som det var i ramen men det ska inte heller kännas fuktigt. Träd ett garn genom hålen och gör en boll av skinnet med köttssidan utåt. Trampa på det i ungefär en timme. Vänd och vrid på bollen så att hela skinnet bearbetas. Har du tur så räcker den här mjukgörningen.

Känns det fortfarande lite hårt löser du upp bollen och mjukgör med handkraft. Sätt dig på golvet med skinnet under dig och hårsidan nedåt. Grabba tag i skinnets kant och placera ett järn i vecket som bildas. Pressa järnet och vecket framåt – du bör höra ett slags sprakande ljud. Gå över hela skinnet på det här sättet tills det är så mjukt som du vill ha det.



Sälskinn är täthårigt, vackert mönstrat och passar till en mängd olika föremål. Sälens päls består enbart av täckhår, därför är den så glansig. De har ju sitt späcklager för värmens skull, istället för underull. En anpassning till ett liv i kallt vatten. Nedan från höger: väst sydd av skinn från vikare (vikarsäl) och mufflon, bälte i vikare och renskinn, muffväska i gråsälskinn och en mössa i gråsälskinn och tovad finull (gjorda av Ann Salomonson). Vantarna nere till höger är av gråsälsskinn och gjorda av Annika Sandström.





Väska överst på vänstra sidan är tillverkad i struts-och laxskinn, armbanden i ren-och laxskinn och kontokortsfodralet i ren-och laxskinn. Föremålen är tillverkade av Lotta Rahme. Överst till höger finns "sex laxar i en laxask" eller åtminstone skinnen ifrån dem. De är garvade och sedan växtfärgade i olika kulörer. Västen eller livet (nederst höger) är tillverkad av matrester; överblivna laxskinn som är garvade med ägg och rapsolja. Idé och genomförande: Aja Pettersson.

Skoläder i alla väder?

SUSANNE SWEDJEMARK, BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA, SVEG

Vad har vi egentligen på våra fötter? Hur ser våra skor ut idag, vad finns det för modeller?

I en sökning på internet hittade jag en artikel om ”funktionella skor” från tidningen *Må bra*. Artikeln heter ”Smarta skor med dolda funktioner”. Flera olika modeller presenteras, några av dem ska vara bra för balansen, träna upp styrkan i mage och rygg samt ge en hållning som en massaj genom att sulan är rundad – man måste alltså använda kroppens muskler för att stå upprätt. En annan modell (Eccos Biomskor)

bygger på idén att människans rörelsesystem har utvecklats under tusentals år – utan stöd från stadiga skor.

Därför har skon mindre stöd och stötdämpning, för att musklerna ska styrketränas naturligt för optimal prestation.¹

Visst låter det bra? Jag känner att jag fått fler argument för att använda de gammaldags kängskorna, eller någon annan av alla de skomodeller som funnits genom historien och som brukar benämnas ”hudsko” eller ”mockasintyp”. En av de stora anledningarna till att sådana skor är så sköna är ju att de låter fötterna vara ... just fötter. Med någon form av ull eller skohö har man dessutom ett hygieniskt tempererat klimat i dem.

¹ http://www.mabra.com/Default_87545.aspx 2009-11-11

Dessa gamla skomodeller är spännande därför att de är så ålderdomliga, de har följt människans fötter i många hundra år, kanske tusentals. När kursdeltagarna här på Bäckedals skinnkurs syr kängskor brukar frågan komma upp hur man kan göra för att förstärka sulan, så att den ska hålla länge. Just i detta ligger faktiskt själva kärnan i skomodellen. När man ser på gamla kängskor, eller läser om bruket av dem, så lär man sig att skorna inte syddes med förstärkning från början. De hade sitt enkla lager av nöthud och först när det blivit slitet reparerades det. Den enkla ”sulan” har ju stor del i att skon fungerar som den gör. Våra skor idag är ofta tvärtom (jag syftar här på skor som det är meningen att man går i, inte bara ser snygg ut i). Jag har ett par vandringskängor vars sulor är flera centimeter stabilt, gjutet, refflat gummi/plast. Jag har haft dem i flera år och förväntar mig att kunna ha dem ännu längre. Dessa vandringskängor har hela sin förmodade livstids sulmaterial redan från början. Mina kängskor däremot behöver repareras flera gånger, de har inte mer sula än vad som faktiskt behövs just nu. Sulorna i mina vandringskängor skulle man kunna betrakta som en onödig miljöbelastning då det är mycket mer material i dem än vad som egentligen behövs till ett par skor.



Foto: Marie Bystrom



Miljöbelastningen

Ja, hur är det nu med de moderna skornas miljöbelastning? Ganska illa faktiskt. I mitten på 1990-talet var jag på studiebesök hos Bölebyns garveri i Piteå. Ägaren talade sig varm för sitt barkgarvade läder och hade som argument att det var mer miljövänligt än materialen i dagens skor. Han visade ett flertal artiklar som radade upp den ena tungmetallen efter den andra, pentaklorfenoler (PCP), benzidin, giftiga azofärgämnen och annat som återfinns i skor.² Han trodde att man inom ett par år skulle klassa skor som miljöfarligt avfall. Men det har ju inte hänt, eller hur? Varför? Internet igen, man kan hitta mycket på temat skor – gift – läder, bland annat

² Se t.ex. tidningen *Kretslopp* nr 8/94 samt *Skohandlaren* nr 7–8/98

en motion till riksdagen från Miljöpartiet år 2005. Motionen vill ”att uttjänta lädervaror som är garvade enligt krommetoden ska klassas som miljöfarligt avfall”. Man ville även få till stånd forskning om riskerna med läderhantering (samband med cancer) samt varningstext för azofärgämnen och ett totalförbud mot pentaklorfenoler. Kammaren beslutade enligt utskottets förslag om avslag.³

De flesta känner idag till att kläder och textilier ofta produceras både under vidriga förhållanden och med stora mängder gift. Uppmärksamheten i media de senaste åren har varit stor och det har också gett resultat. Går man idag in i en klädaffär och frågar efter miljövänligare kläder så har de flesta expediter ett svar, det är liksom en ny kundgrupp. Kanske skulle det behövas några

³ http://mp.se/files/76900-76999/file_76951.pdf 2009-11-11

”Uppdrag Granskning” om skor också. Hösten 2009 presenterade Naturskyddsforeningen en undersökning, ”Läderskor sprider miljögifter”, där finns alltså rykande aktuella uppgifter!⁴ Personligen tror jag vi människor inte orkar med bara gift-fakta om det vi har nära inpå oss. Därför känns det bra att det faktiskt finns alternativ! Man kan garva sina egna skinn och sy sina egna skor! Eller köpa de miljövänligare skor som faktiskt tillverkas också. Vill man lyxa till det finns riktiga designvarianter hos t.ex. Camilla Norrback av vegetabilgarvat läder och återvunna bildäck.

Man brukar illustrera människans belastning på jordens resurser med hur stora ekologiska fotavtryck vi gör, kanske kan man därför se en symbolisk poäng med att verkligen bry sig om just vad vi har på fötterna.

Länkar till ställen med info:

- <http://www.naturskyddsforeningen.se/natur-och-miljo/miljo-gifter/Vart-arbete/miljogifter-i-plastskor/>
- http://www.wwf.se/naturvaktarna/spn/sid%2oskor/pdf%2oskor/SKOR_fakta.pdf
- <http://www.fairtradecenter.se/sites/default/files/Rapport%20-%20Hur%2oskor%2ovi%2ooss.pdf>
- <http://www.svenskhandel.se/Nyheter-och-press/Nyheter/2009/Kemikalier-i-skor/>
- http://www.kemi.se/upload/Trycksaker/Pdf/PM/PM2_01.pdf (rapport från Kemikalieinspektionen om miljörisker med skor, inkl läder, från 2001. Abstract, english)

Länkar till miljövänligare skor:

- <http://www.dockstasko.com/products.php?cat=6> (ekologiska skor, vegetabilgarvat läder)
- <http://www.klimatsmart.se/?page=products&action=select&cat=1303&mode=wide> (bra lista på flera företag som säljer ekologiska skor av olika slag)
- <http://www.hyrahyra.se/s%C3%B6k/skor/> (uthyrning av allt möjligt, även skor)

OBS! Länkarna är sådana som jag ”ramlade över” när jag surfade runt 2009-11-11. De är exempel. Det finns massor med mer information och försäljningsställen, leta vidare själv!



Skodemonstration under kunskapsstationen. Foto: Marie Byström.

⁴ <http://www.naturskyddsforeningen.se/natur-och-miljo/miljogifter/vart-arbete/laderskor/> 2010-01-19

Traditionell samisk garvning av ren- och viltskinn i nutida tappning

GRETA HUUVA & ANDERS HÅKANSSON, JOKKMOKKS NATURSKINN I JOKKMOKK

Vi driver sedan 15 år Jokkmokks Naturskinn, ett garveri som ligger på en udde vid Lilla Lule älv i Dragnäs, ungefär en mil från Jokkmokk. Företaget ligger mitt i det samiska området och vi köper renskinn från renägare och slakterier runt omkring. Mycket av de gamla kunskaperna om garvning, beredning och skinn-sömnad finns kvar hos samerna idag.

Vi arbetar framförallt med barkgarvning av renskinn, som vi rötar i vatten för avhårning. Det blir också mer och mer björnar för beredning. Vi har fått in ca 20 björnskinn som vi bereder bara i år. Vi köper också in pälskinn som vi bereder.

Öppettiderna är anpassade till kunderna. Ofta kommer folk på lördagskvällarna för att handla sina skinn. Kvinnor kan ta lång tid på sig att välja skinn. ”Blir det bra till det jag ska ha det till?” Gamla kvinnor har lärt sig att utnyttja varje skinn och varje del av skinnet. De har garvat mycket själva, de vet hur de ska använda skinnet när de känner på det. Många av skinnen köps för sömnad av byxor till människens kolt.



Renskiljning och renslakt. Det här är tiden att köpa skinn.

Man vill köpa skinnen tidigt på hösten eller tidigt vinter. En del av skinnen börjar man röta genast, en del saltar man, en del torkar man, en del fryser man.

Rötning av skinn kan ske på många olika sätt. De flesta av skinnen som vi rötar saltar vi först. Förut satte vi skinnen i sjön, men numera har vi en enkel bassäng byggd av en träram och en stor presenning, cirka 70 m². Här får skinnen ligga cirka 10 dagar, eller tills man



Renar i motljus på lågfället Ultevis.

enkelt kan fösa bort håren med handen. Att avhåra i snö går också, men det är lite besvärligt. Håren ska vara utåt om man avhårar i snö. Att avhåra i vatten och snö luktar inte. Skinnen är efter rötningen väldigt lätta att avhåra. Man får känna på håren uppe i nacken om de är färdigrötade. Om håren lossar bör man avhåra allt på en gång, annars får man mörka fläckar. Köttrester och fettrester bör plockas bort, annars tar arbetet med skinnen längre tid. Blod bör också tas bort. Man behöver skrapa två gånger för att få väck alla hinnor – de är täta som plast och hindrar garvämnen att tränga in.

Nästa steg i processen är barktagning för garvningen. Vi försöker ta all bark från närområdet, och vi använder mycket sälgbark. Samer är noga med att garvningsprocessen går snabbt. Markägarna är ofta bara glada att man tar säl, eftersom den växer in i odlingarna annars. Björkbark går också att använda, men björken släpper bara barken under några få veckor. Bölebyns garveri använder ofta granbark, man har en process med mjölksyrejäsnings. Runt Jokkmokk finns det ingen tradition alls med granbark. Vi har provat att använda alla vedartade växter till garvning, och vi har inte stött på något som inte går att använda. Vi har träffat folk vid Norra ishavs havet som använt kråkbärsris till garvning. Vi har sedan själva provat och det gick riktigt bra. Vi har också garvat med hackad dvärgbjörk. Ett fång räckte till en renhud och det blev jättebra. Vi köper en hel del bark eftersom vi inte hinner



Alla drömmer om en mjukgörningsmaskin, och Greta har hittat en som fungerar väldigt bra! Den här modellen heter Anders. En självvuxen böjd gren fungerar dessutom utmärkt.

samla allt – det är samma tid som skinnen ska avhåras.

Hela processen tar ett år. Vi kokar barken till garvning av renskinn. En nöthud till skor får däremot ligga i sex månader i färsk (okokt) granbark. Vi provar styrkan på barklagen genom att se på färgen och smaka på lagen. Barklag är för övrigt bra mot huvudvärk. Vi kokar ur barken två, tre gånger under garvningen. Vi slänger vattnet efter första garvningsomgången. Vi har provat att garva i rå sälgbark, och det gav väldigt tjocka skinn. Annars gör det inget om sälglagen blir stark. Björkbarken ger hårdare skinn. Till knivslidor brukar vi ha först gran och sedan björk. Det ger ett hårt och glansigt skinn. I samiska skinn har man ofta en rårand kvar i mitten av skinn. Det ger starka skinn, men de är också svårare att mjukgöra. Man bör hålla skinnen i rörelse under garvningen för att stoppa rötningsprocessen. Vi kör skinnen i tvättmaskin, ca 8–10 skinn åt gången. Vi brukar spänna skinnen på en vägg utomhus när de ska torka efter garvningen. Man bör

inte använda en södervägg för då blir skinnen hårda. Skinnen blir mörkare om de får torka ute. Färgen beror också mycket på vattnet.

Det har också blivit mer och mer pälskinn i vår verksamhet. Det är inte så många som är pälsuppfödare längre, det är en noga reglerad verksamhet som blivit mindre lönsam. Det är huvudsakligen viltskinn vi håller på med. Vi använder diskmedel (som Yes) att tvätta skinnen med. Det är ofta dåliga kunskaper hos många jägare hur man hanterar skinnen, så alla skinn vi får in är inte så rena. Vid beredningen använder vi först myrsyra och sedan en blandning bark och lutan (ett aluminiumsalt) i mellan två och fyra dygn. Vi använder räckjärn på alla skinn för mjukgörning. Björnarna är kul men tungt att hålla på med. Vid beredningen vill





Greta Huuva beskriver verksamheten för Anna Westman. Foto: Marie Byström.

många ha huvudet kvar. Vi har en form och gjuter skal-
lar av polyuretanskum. Vi har också provat garvning
av ormskinn och det går bra, men inte om det åskar.
Samma sak gäller fiskskinn. Dagen efter åska hade skin-
nen lösts upp och allt var bara som slem.

Till skor ska det vara hårt skinn. Ett par bällingar
räcker till ett par skor om man skär nogga. En äldre
samisk kvinna berättade att hon sydde fyrtio par skor
varje vinter.

Frågor:

- Hur lång tid tar det att mjukgöra ett renskinn?
– Om det är väl genomgarvat kanske 10 minuter.
- Hur lång tid tar det att garva renskinnet?
– Vi har dem liggande i två veckor i barklag efter att ha
kört dem i maskin först.
- Garvar ni också renskinn med håren kvar?
– Ibland gör vi det med kalvskinn – ett exempel är röd-
kalven som bara var någon månad gammal. Man slak-
tar ju inte medvetet kalvar numera, men ibland tar man
vara på kalvar som dör.

Apropå mossfyndet av renskinnskolt som det tala-
des om tidigare – samerna hade ofta två koltar förr på

vintern, en innerkolt med håren inåt och en yttre kolt
med håren utåt.



Vi tillverkar också hel del trumskin. De skinnen är avhårade
och skrapade men ogarvade. Trumskinnet säljes framförallt
till England och Tyskland.

Seminar on Traditional Hide Tanning

ENGLISH ABSTRACTS PREPARED BY LINDA HURCOMBE AND JANINE ÖSTERMAN

The seminar on Traditional Hide Tanning was arranged by Bäckedals Folkhögskola and Naptek (the national program for traditional knowledge and biodiversity) run by the Swedish Biodiversity Centre (CBM) in Uppsala.

The purpose of the seminar was to increase and spread the knowledge about traditional, handcrafted tanning methods on skin and leather. At the seminar people with knowledge and experience of the topic and those with questions were all offered a place to meet and exchange knowledge and ideas. The seminar presented opportunities for people to make contacts and network with one another, but also to deepen their knowledge and get further inspiration. The overall aim was also to preserve and develop this craft as a living tradition.

The focus was on the handcrafted traditions of tanning, carried down from generation to generation by word of mouth and practice. The seminar also pointed out the importance of archaeological, historical and ethnological artefacts and evidence as a means of gaining more knowledge of the process. The organisers, Bäckedals Folkhögskola and Naptek, hope to encourage research, documentation and the sharing of information from hand to hand.

Several speakers with different experiences each gave a presentation on their subject (see below) to contribute to the purpose of the seminar. Skilled tradition-carriers and craftsmen and -women displayed their works with skin, leather and fur at displays and demonstrations where the participants could look, touch and ask questions. Organised discussions covered the ecological aspects of tanning and the possibility of making a living from tanning. One activity allowed seminar-participants to show problematic projects to the group and receive the benefit of the group's combined experiences. For practical reasons, tanning workshop activities were not given at this seminar.

The lecture presentations

The programme of lectures covered a wide range of issues which are briefly summarised here.

Traditional hide tanning at Bäckedal folkhögskola – Ellinor Sydberg and Aja Pettersson, Bäckedal

Courses containing traditional hide tanning at Bäckedal folk high school started in 1982. Ellinor, who was a student that very first year (together with Lotta Rahme and Lena Lisdotter Börjesson amongst others) gave a presentation of how they took their first steps on a journey of collecting and gaining knowledge in traditional handcrafted tanning.

Aja gave a presentation of different types of tanning methods and processes and how they are dependent of their community.

One of the reasons Bäckedal folk high school is offering courses in handcrafted tanning is to maintain the craft as a living tradition, since it is a part of our cultural heritage and it gives us a better understanding of our history and pre-history. It is also an environmental issue and a question of responsible use of our limited resources.

Fish skin tanning – Isse Israelsson, Archaeologist, Åjtte Museum, Jokkmokk

Twenty-two years ago, when Isse wanted to experiment with fish skin tanning, there was little knowledge available to her. Despite this fact she persevered and discovered that fish skins were used in the recent past. Isse has worked with them ever since and has built up considerable personal expertise. She has also collected other people's memories of fishskin products and tanning processes, collating information which would otherwise have been lost. In the past, fish skins were valued for their durability and today they are also of interest to the fashion industry.

Analysis of the Iron Age bog finds of skin garments from Denmark – Anne Lisbeth Schmidt, Conservator, National Museum, Copenhagen. Co-ordinator of the project 'Skin Clothing from the North'

Sixty-six well-preserved bog finds from 30 localities in Denmark have been studied according to species, pattern, sewing techniques and tanning methods. Various techniques were applied to find out more about the specific tanning methods but none were successful.



Among the finds are coats, footwear, capes, hats, strings and bags. All are dated between 800 BC and AD 500. More than half of the coats were made from sheepskins, six were made from goatskins and five from calf hide. Two coats were partly made from wild animals (roe deer, otter and possibly wolf). The traditions of pattern design and stitching type are constant for this period of almost a thousand years. More than half of the coats were made using the same symmetrical pattern using over 20 pieces of skin per coat. They were sewn with fine, regular stitches, 25–40 per 10 cm.

The project 'Skin Clothing from the North' focuses on the outstanding collection of ethnological skin costumes from the Danish National Museum. It takes a special interest in the use of different materials, visual communication, and cultural values and influences. Many of the items are produced by women.

The art of learning from history – Lotta Rahme, Teacher at Bäckedal for 10 years, and now with her own tannery in Sigtuna.

Tanning is an ancient skill and many of the tools and techniques visible in an Egyptian scene from 1450BC show items and processes familiar to the traditional tanner today. Archaeological knowledge and living practitioners, many of which are women in traditional societies, have both served as inspiration and sources for Lotta's own diverse projects and interests. Her work has formed part of art exhibitions and she was responsible for re-creating a diving suit constructed of watertight

hidework which was tested underwater by a diver as part of a TV programme.

Traditional Sami tanning today – Greta Huuva and Anders Håkansson, Jokkmokks Naturskinn

The products from Greta Huuva and Anders Håkansson's tannery in Jokkmokk are made from skins available from hunters and the reindeer-keeping Sami population in the area. They work mostly with reindeer skins and use willow bark tanning. The bark is collected in Spring from the local area and it is this material which limits the number of skins tanned. They have tried a range of trees but willow is the most suitable for their needs. For specific projects they also work with more unusual materials such as birdskins, carrying on the samic traditions of making, for example, special bags out of loon skins. Anders does most of the tanning while Greta's interests centre on Sami plant use, medicine, food and arts. Together they work to keep the cultural and technical traditions alive.

Tradition, diversity, knowledge transmission and documentation – Marie Byström, NAPTEK

The responsible use of resources is crucial for the future and new attitudes and processes are needed now. The use of traditional knowledge can play its part in the presentation of alternative ways of using resources because it allows us to rediscover ways of processing materials without producing harmful chemicals and without the use of large amounts of fossil fuel-based energy. Sustain-



nability is the key to the world's future and the time for change is now.

The skin and leather trade in the North in the first century AD – Per H Ramqvist, researcher and professor in idea-and social studies at Umeå University, co-ordinator for the projects of Gene, Högom, Arnäs and Veda

Skins have been an important resource in this part of the world for a long time. There is evidence of furs and skins forming part of trade with Rome, and in the burial evidence from 500 AD there are rich graves with items from exotic locations, indicating the trading links with Asia. The rivers have been the main transport systems for moving skins and furs out of the region. How this trading system worked is the research question Per has been exploring.

Mongolian and Massai tanning – Lena Lisdotter Börjesson, Teacher at Fosen Folkhögskole, Risse, Norway

Two diverse projects in Mongolia and amongst the Massai in Kenya show that there is a continued interest in tanning and in the exchange of information across cultures and traditions. However, environmental and cultural contexts are important. Methods need to fit with the cultural attitudes as well as the resources available in the region. Mongolian tanning processes

used a wooden ridged tool for working skins whilst sitting down. Wood is extremely scarce in this area and for this reason neither wooden frames nor wooden stakes are used and there are no walls for nailing up skins because the local people traditionally live in tents. Similarly in the Massai example the traditional skin products use softening techniques with raw hides because in their region water is very scarce and methods which use washing or tanning solutions are not suitable for this area.

Russian leather – Mia Jirgl, Former student at Bäckedal, with further specialist projects on Russian leather

Russian leather was once a valuable product and was legendary for its quality and distinctive smell. Using an old recipe as a starting point, further research has shown other written sources which offer interesting comparisons. Whilst each recipe account varies in specific details there are nonetheless common themes. The process is complex and whilst no one part of the method is a total surprise the combination and sequencing of the processing is what makes it unique. Though the historic sources have proved useful, the practical details are significant. Experiments have been conducted and are continuing. It is important to use all the senses when assessing the quality of this distinctive leather.

Tanning in the home – Anna Westman, Former student at Bäckedal and part time tanner

It is possible to use simple adaptations to provide ways to tan in the home. Tubs and buckets can fit in the kitchen or bathroom. For scraping skins a traditional beam is really useful, but in the home metal brackets can be fixed to the wall and hold two pieces of wood in place. The top one can be lifted up and the skin inserted so that an arrangement similar to a beam can be created, but it takes up no floor space and only a little wall space. For drying the wool side of a sheepskin, Swedish car heaters are effective although a hairdryer also helps. Anna's experience of home tanning shows that by starting off in small ways you get further and she finds that it can be very satisfying to continue this craft in the home even if there is no access to a purpose-built tannery.

Rawhide softening and smoking – a hunting adventure – Sofie Kleppe Teacher at Kuggom school, Lovisa, Finland

A long skin coat was a traditional part of the hunter's attire. By working raw hides, and by smoking skins, the women made such coats for their men. This process was important because this was the garment on which his life depended and in turn the family's food supply. Sofie has constructed a coat such as these, inspired both by how important the garment was for the survival of the families living in the North and by the hard work of the women to provide the coat. Sofie made the coat using traditional techniques and also decorated it since the belief was that this brought the hunter luck. The coat was on show at the seminar along with a short film about its manufacture.

Demonstrations

The demonstrations were made to small groups so there was plenty of opportunity for handling the objects and samples and to answer questions from those wanting to know technical and practical details. The demonstrations focussed on three themes, each represented by two topics:

- *traditional Sami techniques* from Jokkmokk and Funäsdalen
- *specific tanning processes for different kinds of animals* featuring sealskin techniques and fish and eel skin processing
- *traditional tanning in the modern world* on a small scale by making a living from tanning as an individual

craftsperson, and on a large scale by facing up to the modern industrial tanning processes as a source of pollution from tanning and from the eventual disposal of tanned products such as shoes.

Traditional Sami techniques

Anders Håkansson and Greta Huuva

The Jokkmokk tannery presented a colourful set of skins which were for sale and also brought some pictures of the processes and setting of the tannery as well as many samples of different skins and treatments. The loonskin bag, fish and bird skin tanning techniques were particular highlights in a wealth of material and knowledge.

Irene Dorra

Irene had brought samples of leather prepared in different ways and some decorated bags. She explained traditional Sami tanning and sewing techniques which she had learnt from her mother as a girl and gave a demonstration of preparing sinew thread, answering many questions from the participants.

Specific tanning processes for different kinds of animals

Ann Salomonsson and Annika Sandström

Sealskins require some special processes in their preparation because of the layers of fat. There were old and new objects made from sealskin on display showing the qualities of this material as soft dappled fur or stiff durable leather and there were also books on sale outlining the methods of sealskin tanning.

Isse Israelsson

Isse presented pictures, samples of the skin of eels and various fish species, and of the different treatments of those skins. For this kind of work the colour of the skin forms can vary but it is the strong textures which make it really distinctive. Some finished objects were on show using fish, eel and also birdskins. She had also set out some of the tools she found especially helpful in fishskin work.

Traditional tanning in the modern world

Helena Gjaerum & Linda Maasing

Many of those who have learnt traditional techniques on courses have enjoyed using the tannery and want to carry on tanning. The challenge is how to make a living

from these kinds of activities in the modern world. The focus of the discussion was to exchange experiences and ideas on making a living as a craftsperson by thinking through the resources need (time and equipment) and the kinds of products (skins, finished objects, teaching) which could contribute to the income stream as well as how to market the skills and products to best effect.

Susanne Swedjemark

The Swedish government has so far rejected attempts to legislate for the pollution caused not just by modern industrial tanning processing but also by the disposal of the discarded products such as shoes, and the polluting effects these will have when they are treated as 'normal' household waste. As well as raising this important point Susanne also showed examples of some traditional shoes made without an extra sole but well-suited to cold conditions and mentioned some of the problems in the way some contemporary cobblers failed to understand the benefits of this style of shoe.

Lotta Rahme

Lotta showed some of the garments and objects made by her in her tannery in Sigtuna. She discussed the need to have different kinds of projects at the same time so

that vigorous activities of skin softening could be interspersed by some sewing in order to take care of your body as well as earn a living. She has many objects and images from her fashion and art projects which show how a traditional material can be used to create something novel in the contemporary world. She had copies of her two beautifully-illustrated books on sale (both of which will be available in English shortly).

Exhibitions

The exhibitions included finished objects of many modern and contemporary practices as well as replicas of ancient finds. These included garments, footwear, headgear, bags, quivers, belts and bowls. There were also the skins and furs of many different kinds of animals and examples of very specific techniques, such as Russian leather. Some displays centred on lacing and sewing techniques and stitching patterns. A sheepskin bed cover painted with stunning designs and many other objects as diverse as rawhide rope and moulded hidework. The displays were a feast for the senses and greatly added to the seminar. The people who created the displays are teachers or former pupils of tanning or leatherwork courses, crafts people, and those who make replica leatherwork for dramas and museums.

Inbjudan till seminariet

(framsidan finns på omslaget)



Seminariet om traditionell skinngarvning arrangeras av Bäckedals Folkhögskola i Sveg och NAPTEK - nationellt program för traditionell kunskap och biologisk mångfald som drivs av Centrum för biologisk mångfald (CBM) i Uppsala.

Vårt syfte med seminariet är att öka och sprida kunskaperna om traditionell, hantverksmässig garvning och beredning av skinn och läder. Vi vill skapa en mötesplats för utbyte av kunskaper, erfarenheter och frågeställningar inom ämnet. Vi vill också ge möjligheter till ett ökat samarbete och till att knyta kontakter och bilda kontaktnät.

Vi lägger fokus på de handfasta, erfarenhetsburna och traderade kunskaperna om skinn och läder, men vi vill också lyfta det arkeologiska, historiska och etnologiska källmaterialet. Alla pusselbitar är viktiga för ökad kunskap.

Vi vill uppmuntra forskning, dokumentation och kunskapsförmedling från hand till hand. Vi vill inspirera Dig att fördjupa dina kunskaper och att förvalta och utveckla detta hantverk i en **levande** tradition!

Vi vänder oss i första hand till dig som har egna erfarenheter eller kunskaper om garvning och beredning av skinn och läder och som vill lära dig mer, få inspiration och utbyta kunskaper med andra.

Vi vänder oss också till dig som jobbar med eller intresserar dig för arkeologiska, historiska och etnologiska källor till kunskap. Även du som är ny inom hantverket eller nyfiken på garvning är välkommen att anmäla ditt intresse.

Seminariet inleds med fika och registrering kl 09.30 på fredag den 13 november och avslutas med kaffe ca kl 15.00 på lördag den 14 november.

Vi kommer inte att garva och mjukgöra skinn på seminariet av praktiska skäl, men du kommer att möta skinn och läder av olika slag och en mångfald av garvningsmetoder, kunskaper och erfarenheter.

Ett program för seminariet kommer att finnas tillgängligt på www.backedal.fhsk.se i slutet av augusti. På hemsidan hittar du aktuell information, samt en vägbeskrivning till Bäckedals Folkhögskola.

Föreläsare och **K**unskapsförmedlare som du möter på seminariet är:

Marie Byström, NAPTEK - nationellt program för traditionell kunskap och biologisk mångfald på Centrum för biologisk mångfald (CBM) i Uppsala.
Om traditioner, mångfald, kunskapsförmedling och dokumentation.

Irene Dorra, Funäsdalen
Om samiskt skinnhantverk i Härjedalen.

Helena Gjaerum, Undersåker och **Linda Maasing**, Rejmyre.
Kan man livnära sig på skinngarvning?

Greta Huuva och **Anders Håkansson**, Jokkmokks Naturskinn i Jokkmokk.
Traditionell samisk garvning av renskinn och viltskinn i nutida tappning.

Isse Israelsson, Åjtte Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk.
Fiskskinngarvning.

Mia Jirgl och **Anna Westman**, Bäckedals Folkhögskolas påbyggnadsutbildning.
Rysslädrets hemlighet & Om hur man garvar i köket.

Sofie Kleppe, Kuggoms Folkhögskola i Finland.
Råräkning och rökgarvning - ett jaktäventyr.

Lena Lisdotter-Börjesson, Fosens Folkhögskola i Norge.
Garvning med mongoler och massajer.

Aja Petterson och **Ellinor Sydberg**, Bäckedals Folkhögskola.
Råbarkade busar och skinnflådda nävar.

Lotta Rahme, Lottas Garfveri i Sigtuna.
Om konsten att lära av förhistorien.

Ann Salomonson och **Annika Sandström**, Holmön.
Sälskinngarvning – från Holmön till Vega.

Anne Lisbeth Schmidt, Nationalmuseet i Köpenhamn, Danmark.
Analyser af mosefundne skind fra jernalderen.

Susanne Swedjemark, Bäckedals Folkhögskola.
Skoläder i alla väder?

Ändringar kan förekomma

Kostnaden för att delta är 770 kr (inkl. moms) och då ingår all mat under seminariet (utom frukost på lördag). Ett begränsat antal rum för övernattnin g kan erbjudas på Bäckedals Folkhögskola och du kan också boka frukost och extra måltider på skolan före och efter seminariet. För prisuppgifter och information om boende och måltider kontakta vår expedition.

På www.sveg.info finns fler förslag på boende i Sveg: STF Vandrarhem Mysoxen (tel: 0680-17000), Hotell Härjedalen (tel: 0680-10338), Lilla Hotellet (tel: 0680-10284) och Svegs camping (tel: 0680-13025). Här kan du även hitta information om reseförbindelser.

Om du vill delta på seminariet så fyller du i en intresseanmälan på den blankett som

medföljer och skickar den till Bäckedals Folkhögskola, antingen med vanlig post eller epost. Adresserna hittar du längst ned. Bekräftelse på att du har fått en plats och kan delta får du så snart som möjligt, dock allra senast den 20 augusti 2009. Först därefter är det aktuellt med en mer bindande anmälan.

Antalet deltagare är begränsat, så tveka inte att anmäla ditt intresse så snart som möjligt!

Om du har frågor är du välkommen att höra av dig till oss:

Bäckedals Folkhögskola

Box 206

S-842 22 Sveg

tel: 0680-16670 (expeditionen)

asa.wilhelmsson@jll.se

www.backedal.fhsk.se

Bäckedals
FOLKHÖGSKOLA



CBM Centrum för
biologisk mångfald

VÄLKOMMEN!





PROGRAM FREDAG 13 NOVEMBER 2009

- 09.30 Registrering och fika på Bäckedals Folkhögskola.
- 10.00 Välkommen! Information om seminariet.
- 10.15 Råbarkade busar och skinnflådda nävar.
Aja Pettersson & Ellinor Sydberg, Bäckedals Folkhögskola.
- 10.45 Skinnpussel.
- 11.15 Fiskskinnsгарvning.
Isse Israelsson, Åjtte, Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk.
- 12.00 Lunch.
- 13.00 Analyser af mosefundne skind fra jernalderen.
Anne Lisbeth Schmidt, Nationalmuseet i Köpenhamn.
- 13.45 Om konsten att lära av förhistorien.
Lotta Rahme, Lottas Garfveri i Sigtuna.
- 14.30 Fika.
- 15.00 Traditionell samisk гарvning av renskinn och viltskinn i nutida tappning.
Greta Huuva & Anders Håkansson, Jokkmokks Naturskinn i Jokkmokk.
- 15.45 Presentation av kunskapsförmedlingen & frukt.
- 16.00 Kunskapsförmedling i 6 stationer:
- Samisk гарvning i Härjedalen - Irene Dorra, Funäsdalen.
 - Kan man livnära sig på гарvning? - Helena Gjaerum, Undersåker & Linda Maasing, Rejmyre.
 - Traditionell samisk гарvning i nutida tappning - Greta Huuva & Anders Håkansson, Jokkmokks Naturskinn i Jokkmokk.
 - Fiskskinnsгарvning - Isse Israelsson, Åjtte Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk.
 - Sälskinnsгарvning från Holmön till Vega - Ann Salomonsson & Annika Sandström, Holmön.
 - Skoläder i alla väder? - Susanne Swedjemark, Bäckedals Folkhögskola.
- 18.00 Middag.



PROGRAM LÖRDAG 14 NOVEMBER 2009

- 09.00 Om traditioner, mångfald, kunskapsförmedling och dokumentation.
Marie Byström, NAPTEK - Nationellt program för traditionell och lokal kunskap.
- 09.45 Nordlig skinnhandel under det 1:a årtusendet e.Kr.
Per H Ramqvist, Institutionen för idé- och samhällsstudier, Umeå Universitet.
- 10.30 Fika med frukt.
- 11.00 Ryslädrets hemlighet & Hur man garvar i köket.
Mia Jirgl & Anna Westman, Bäckedals Folkhögskola.
- 11.45 Garvning med mongoler och massajer.
Lena Lisdotter Börjesson, Fosen Folkhögskola i Norge.
- 12.30 Lunch.
- 13.30 Råräckning och rökgarvning - ett jaktäventyr!
Sofie Kleppe, Kuggoms Folkhögskola i Finland.
- 14.15 Sammanfattande diskussion om seminariets innehåll och måluppfyllelse.
Vad har vi lärt oss? Hur går vi vidare? Tillsammans knyter vi ihop påsen.
Marie Byström, NAPTEK.
- 15.00 Fika och avslutning.

Ändringar kan förekomma

Deltagarlista (anmälda)

Seminarier om traditionell skinngarvning, 13–14 november 2009,
Bäckedals folkhögskola

NAMN	EPOST
Eva Ahlström	evaahlstrom@hotmail.com
Lilith Andersen	lilith_gca@hotmail.com
Micke Arlemon	arlemonster@yahoo.se
Karin Back	ingvar.hook@hotmail.com
Mark Beabey	bjarnisboots@mac.com
Emma Bigrell	hammarn@olingdal.se
Eva Björklund	eva_bjorklund@tele2.se
Monica Björklund	Monnila@hotmail.com
Anders Björnskär	Anders.Bjornskar@nykoping.fhsk.se
Monica Blomqvist	monicab.risinge@gmail.com
Mimmi Butzkuven	mimmis_hangmatta@hotmail.com
Marie Byström	Marie.Bystrom@cbm.slu.se
Carolin De Laval	runningblanket@hotmail.com
Irene Dorra	iredorra@hotmail.com
Carina Ericsson	carina.ericsson@home.se
Katja Fabian	katja.fabian@se.hagglunds.com
Helena Gjaerum	helenagjaerum@home.se
Jannika Grimbe	grisbee@hotmail.com
Daniel Gustavsson	daniel.g87@live.se
Hanni Haapaniemi	kulmakarvaorava@gmail.com
Sanna Hakanen	lankasanna@gmail.com
Kerstin Hellman	kerstinhellman@hotmail.com
Linda Hurcombe	L.M.Hurcombe@exeter.ac.uk
Greta Huuva	info@viddernashus.se
Anders Håkansson	info@viddernashus.se
Paul Höglund	info@hoglundsskradderi.com
Isse Israelsson	isse.israelsson@ajtte.com
Mia Jirgl	mjirgl@hotmail.com
Lisa Johansson	daniels.lisa.johans@relia.com
Margareta Kant	markaskinn@home.se
Johanna Karlsson	kaylaza@gmail.com
Malin Karlsson	malinsofiakarlsson@gmail.com
Lisbeth Kielathis	lisbeth@kielatis.se
Sofie Kleppe	kleppesofie@hotmail.com
Elisabeth Kråik	lisa.kraik@hotmail.com
Mikaelina Lagström	nonparell@luukku.com
Robert Lagerstedt	robert.lagerstedt@relia.com
KG Lindblad	kg.lindblad@jll.se
Lena Lisdotter Börjesson	lenalisdotter@hotmail.com
Rasmus Lundberg	lundberg.rasmus@gmail.com
Linda Maasing	linda.maasing@finspong.com
Älva Måntroll	ewe_89@hotmail.com

Jan Mellring	yiking_builder@hotmail.com
Hanna Nore	h.nore@jippii.fi
Anso Norling	rone.smissarve@telia.com
Jan Olofsson	jan.olofssonoo@gmail.com
Linda Olofsson	evalindaolofsson@gmail.com
Anna-Lisa Osberg	fingerfardigt@yahoo.com
Arwo Pajusi	arwo.pajusi@telia.com
Isabella Palokas	isabella.palokas@gmail.com
Maria Persson	Maria.L.Persson.Birka@folkbildning.net
Martina Petersson	karinmartina@gmail.com
Aja Pettersson	aja.pettersson@jll.se
Inga Qvarfort	in.qa@hotmail.com
Lotta Rahme	lottastrannery@yahoo.se
Bibbi Ramfjord	birgit.ramfjord@fmv.se
Per H Ramqvist	per.ramqvist@arke.umu.se
Hanna Rinne	
Morgan Ruste	hammarn@olingdal.se
Ann Salomonsson	ann.salomonson@annova.ac.se
Annika Sandström	kadabradesign@yahoo.se
Lisbeth Schmidt	anne.lisbeth.schmidt@natmus.dk
Sandra Sundqvist	sandra22_9@hotmail.com
Susanne Swedjemark	susanne.swedjemark@jll.se
Anna Svensson	annabuan@hotmail.com
Ellinor Sydberg	ellinor.sydberg@jll.se
Jiri Taleva	tuurisuutari@gmail.com
Anna Vahlberg	avahlberg@gmail.com
Anna Westman	annawestman79@gmail.com
Åsa Wilhelmsson	asa.wilhelmsson@jll.se
Rickard Zetterqvist	fornteknik@yahoo.com
Renita Åström	renita.strm@telia.com
Johan Örlander	johanorlander@yahoo.se
Janine Österman	janine.osterman@gmail.com



Bäckedals folkhögskola

Bäckedal är Jämtlands läns landstings folkhögskola i Härjedalen. Skolan grundades 1954 och har sedan starten utvecklats till en viktig aktör i den regionala utvecklingen i Jämtlands län med kursdeltagare från hela världen. Studierna bedrivs både i allmänna ämnen med behörigheter som mål och i profilerade kurser med särskild inriktning. De övergripande målen och de yttre ramarna för folkbildningen bestäms av huvudbidragsgivarna, d.v.s. *staten* och *landstinget* samt av våra *kursdeltagare* och andra *brukare*, vilkas önskemål och behov utgör en viktig utgångspunkt för planeringen av verksamheterna.

Styrande för vår inriktning är kravet på oss att vi bland annat ska stärka demokratin, öka delaktighet i kulturlivet, främja det egna skapandet, utjämna utbildningsklyftor samt prioritera områden som har värdegrundsfrågor, det livslånga lärandet, hållbar utveckling och global rättvisa som utgångspunkter.

Sedan 1980-talets början har skolan efterhand profilerats mot forntida tekniker och traditionell kunskap om naturmaterial och hantverk. Det gäller främst inom områdena skinn, textil, trä, sten, ben och metaller. Vi vill i våra kurser länka samman teoretiska studier med kunskapens hantverk, det praktiska försöket, det egna skapandet, analysen och det belysande samtalet.

Bäckedals folkhögskola samarbetar gärna med andra organisationer och det seminarium om traditionell skinngarvning som genomfördes hösten 2009 var ett levande exempel på detta.

Mer om vår verksamhet finns på vår hemsida: www.backedal.se

BÄCKEDALS FOLKHÖGSKOLA

Box 206

SE-842 22 Sveg

0680-166 70

backedal@backedal.fhsk.se

NAPTEK – traditionell kunskap och biologisk mångfald

Sedan 1 januari 2006 driver Centrum för biologisk mångfald efter ett regeringsbeslut NAPTEK, ett nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Programmet är en del i Sveriges genomförande av konventionen om biologisk mångfald.

Traditionell kunskap eller ”tyst kunskap” är den folkliga erfarenhetsbaserade kunskap som förs vidare från generation till generation genom praktiskt brukande av naturen och de biologiska naturresurserna. Traditionell livsmedelstillverkning, samernas renskötsel, slöjd, jakt och fiske, kustnära fiskares vana vid sjöliv och fäbodbrukarnas kunskaper om djuren och om skogsbyte är exempel på traditionell kunskap som riskerar att glömmas bort. I konventionen om biologisk mångfald framhålls sådan kunskap som en viktig resurs för framtiden.

NAPTEK har i uppdrag att verka för nyttjande, spridande och bevarande av lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Programmet skall även ha ett särskilt fokus på traditionell och lokal kunskap knuten till Sveriges urfolk samerna.

Avsikten med NAPTEK är att arbeta med att:

- kartlägga och dokumentera traditionell kunskap
- upprätthålla lokal och traditionell kunskap
- sprida traditionell kunskap till andra traditionsbärare och myndigheter
- stimulera forskning om traditionell kunskap

Den folkliga erfarenhetsbaserade kunskapen som har förts vidare från generation till generation genom praktiskt brukande av natur och biologiska naturresurser kan innehålla möjliga svar på framtidens frågor. Den bygger på erfarenheter från en tid av effektiv produktion före billig fossil energi.

För att kunna bevara traditionell och lokal kunskap i dess rätta sammanhang krävs att vi ser dess värde och respekterar den för vad den kan bidra med till ett framtida hållbart samhälle. I detta arbete har bl.a. skola, museer och kultur- och naturorganisationer en viktig roll att fylla. Att exempelvis låta traditionsbärare medverka i undervisningen på olika nivåer är ett sätt att markera en respekt och öppenhet för andra synsätt och annan kunskap.

Läs mer på NAPTEK:s hemsida: www.naptek.se

NAPTEK
CBM
Box 7007
750 07 UPPSALA
018-67 25 91
naptek@cbm.slu.se

Traditionell och lokal kunskap om växter och djur, erfarenhetsbaserad kunskap som förts vidare från generation till generation, kan ha mycket att bidra med till ett framtida hållbart samhälle. I denna rapport belyses kunskap kopplad till garvning av skinn baserad på traditionella metoder. Att den kommersiella garvningen av skinn ofta är en näring som bidrar till miljöförstöring gör att traditionella metoder kan betraktas som en möjlig miljövänlig lösning och en resurs att möta framtiden. Rapporten skildrar en mängd olika aspekter på ämnet och beskriver olika möjliga tekniker.

NAPTEK – Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald. Ett program vid Centrum för biologisk mångfald.

www.naptek.se

Bäckedals folkhögskola – Jämtlands läns landstings folkhögskola i Härjedalen. Skolan grundades 1954 och prioriterar områden som har värdegrundsfrågor, det livslånga lärandet, hållbar utveckling och global rättvisa som utgångspunkter.

www.backedal.se

CBM:s skriftserie nr 35



CBM Centrum för
biologisk mångfald

Bäckedals
FOLKHÖGSKOLA